

**Ревнитељ за славу Божију
Животопис и дела исповедника епископа Атанасија (Сахарова)
Издање Сретенског манастира
Москва, 2006.г.**

Катишев Г.И.

Славы Божия ревнитељ
Жизнеописание и труды исповедника епископа Афанасия (Сахарова)
Издание Сретенского монастыря
Москва, 2006г.

Катышев Г.И.

Исповедник епископ Атанасије (Сахаров)

Владика

Црни облаци су се већ одавно надвили над Русијом, и гле, загрмела је 1917. година. У то време нико није могао да замисли сву моћ навале сила таме на руску земљу, меру заслепљености великог народа, размере уништавања основа Православља у њему и отпадања читавих нараштаја од отачке вере. И као последица – скоро цео век крви, невоља и несрећа. По Промислу Божјем, на Светом Сабору 1918. године васпостављена је служба свим светима, који су у земљи руској заблистали, а које није било у годишњем кругу богослужења. Тада су заиста били малобројни они који су схватили посебну важност овог догађаја. А ми тек сад можемо да оценимо сву насушну потребу и за тадашњим и за садашњим обраћањем за помоћ руским свецима – нашим природним заштитницима и молитвеницима пред Престолом Божијем за земљу руску, онима који су је неговали, чијим трудом и молитвама се она уређивала. Притом ћемо истаћи да је изабраником у делу стварања, развијања и увођење службе Господ учинио владика Атанасија, у то време скромног јеромонаха, који је својим исповедничким животом показао како је диван Господ у светима Својим.

Церков Рускаја, красујсја и ликуј, се бо чада твоја Престолу Владичњу во славје предстојат, радујушесја... Соборе свјатих руских, полче Божественіј, молитесја ко Господу о земном отечествеј вашем и о почитајушчих вас љубовију... Новиј доме Евфратов, удјеље избраниј, Рус Сјватаја, храни вјеру православнују, в нејже тебје утвржденије. Цркво Руска, блистај и ликуј, јер ево, деца твоја пред Престолом Владике у слави стоје, радујући се... Саборе руских светаца, војско Божанска, моли се Господу за земаљску отаџбину своју и за оне који те поштују љубављу... Нови доме Ефрате, избрани уделе, Русије света, чувај веру православну, јер је она твоје утврђење.

Ове дубоке речи су из службе свим светима који су у земљи Руској заблистали, коју је написао светитељ епископ Атанасије. Сад у *полку Божественом* стоји и он сам. У августу 2000. године Архијерејски Сабор је прибројао епископа збору светих. Владика је један од оних јерарха Руске Православне Цркве, који не само да су заједно с њом примили мученички венац у XX веку, не само да су остали верни њеним канонима и Његовој Светости Патријарху Тихону, он је у ужасавајућим условима прогона Цркве наставио да буде заштитник строгог поштовања црквеног устава, као и древних, најбољих традиција црквене службе. Главно дело исповедничког живота владике било је писање и дорађивање велелепне службе Свим руским свецима. Овај бисер још чека свој час да би заблистао у слави која му доликује. Нама остаје само да се у срдачној молитви обратимо руским свецима, и небески заштитници Русије ће нам похитати у помоћ. Јер ова помоћ је данас толико потребна свима нама!

Полче Божественіј, молитесја ко Господу о земном отечестве вашем...

Војско Божанска, моли се Господу за земаљску отаџбину своју...

Владимирска земља је богата чудесним градовима. Чини се да их тешко време протеклих столећа није дирало. Древни храмови од белог камена стоје под небеском заштитом, пружају се према небу осамљени храмови и непријатељ људског рода нема снаге да их погуби. Ова лепота носи у себи посебну чистоту, некакву стидљивост младог војника који не жели да покаже своју храброст, већ је чува до одговарајућег времена, до ратног часа кад она буде потребна у целини. Ово поређење је вероватно умесно ако се сетимо да је за велику Русију Кијев био колевка, Владимир и Суздаљ су били младост, а Москва је зрело доба државе.

Песник Игор Кобзев је писао:

...Сваки храм је као капа Мономаха,
Изнад реке је стрми зелени талас.
С храброшћу, талентом и полетом је
Руски мајстор Суздаљ градио.
Зидине тврђаве. Звоници.
Вране круже над кулама.
Шлемови на кулама су као копља,
Као копља храбрих дружина.
Можда Илија Муромец и Добриња
Још тамо живе. Нећу се зачудити!
У Суздаљу у свему провејава и данас
Млада Русија у праскозорје...
Суздаљ је чвор у руској судбини,
Град је овај и славан и леп.
Чини се, ако не видиш Суздаљ –
Ни руску суштину схватити нећеш.

Григорије Петрович Сахаров, отац будућег владике, родио се у Суздаљу у породици интелектуалаца. Служио је као чиновник. У шездесет првој години, у чину дворског саветника, отишао је у пензију и одлучио је да започне нови живот. Оженио се обичном сељанком из села Орехово у Тулској губернији. Овај брак је наизглед био

неравноправан, али су супружници живели у љубави и слози, красиле су их богобојажљивост, доброта и самилост према људима. Матрона Андрејевна је била дивна жена и брижна мајка. Управо њеном бригом је уз помоћ Божију Русији био дат онај којег данас поштујемо.

Кад се брачном пару Сахаров 2. јула 1887. године на свет Божји родио син име му је било изабрано на помало необичан начин. Отац је на папирићима написао имена угодника Божјих које је посебно поштовао: светитеља Николаја, преподобног Сергија и благоверног кнеза Александра Невског – и принео их је детету. Новорођенче је прстићима ухватило папирић с именом преподобног Сергија. Од детињства је велики молитвеник руске земље био један од најпоштованијих светаца младог Сергија, а наравно, касније и владике Атанасија.

Породична атмосфера је изузетно погодовала одгајању детета. У својим позним годинама владика је писао "Верици Ниночкиној"¹ – кћерки своје келејнице Нине Сергејевне Фиолетов: "Кад хришћански родитељи, испуњавајући Христов завет, помажу туђима закидајући нешто деци, све ово одузето ће се двоструко вратити њиховој деци. То тврдим, јер знам на основу сопственог искуства. Не сећам се свог оца, али су сви они који су га познавали, с којима сам имао прилике да се сретнем, увек о њему говорили као о веома добром човеку, самилосном, спремном да свакоме помогне и добрим саветом, и личном услугом, и материјално. Он никад није имао уштеђевине. Кад сам се родио мама му је говорила да сад треба мало приштедети, али је отац одговарао: "Сад ја помажем људима, а кад Серјожа буде у невољи наћи ће се људи који ће му помоћи." И то се дословце остварило на мени. Понекад сам бивао у врло тешким условима, и увек би се нашли добри људи, који су се бринули за мене, налазили ми посао, помагали ми. Верујем да је све то само због добрих дела мог оца."²

Очигледно, владика није добијао помоћ само због очевих добрих дела. Све ове особине које су у њега усађене од детињства и сам је развијао. У најтежим годинама епископ се пре свега бринуо о ближњем, па тек онда о себи. Рецимо, шаљу друга у следећу етапу прогонства, а он нема одговарајућу обућу – без ње ће човек пропасти. Владика би му давао нове чизме, које Матрона Андрејевна само што му је послала, и мајчица због тога не би стигла ни да се насекира: неко би владики већ послао друге. Оваква душевна штедрост је привлачила људска срца, повећавала је број "брижника". Чак су се и криминалци у логорима према владици односили с поштовањем као према "правом архијереју".

Отац се није дуго радовао сину – тек што је овај напунио годину и седам месеци, Господ је призвао Свог слугу Григорија. Сад су све бриге за Сергеја пале на мајчина плећа. Испоставило се да је Матрона Андрејевна мудра и строга васпитачица, љубав према сину је није заслепила, није се претворила у његову размаженост. Стално је била поред њега, чувала га је од свега рђавог и, пошто је дубоко веровала у Бога, желела је да он касније постане свештенослужитељ. Дечак је знао само за кућу и храм. Понекад је одлазио у госте код куме – лекарке Марије Исајевне Виноградов-Лукирске на њено имање у Тамбовској губернији. Узгред речено, овде се будући владика и родио у селу Паревка у Кирсановском срезу.

Проводећи све време у женском друштву научио је да шије и да везе стакленим перлама и то му је чак причињавало задовољство. Касније је владика сам себи шио архијерејска одјејанија, у једном од њих је и сахрањен.

Серјожа је врло радо одлазио у цркву, нешто га је привлачило. Богослужење је остављало огроман утисак на њега, посебно архијерејско. Код куће је волео да се игра "цркве". Уместо одеће облачио је мараме, покушавао је да кади, да благосиља. Једном га је кума упитала: "Шта ћеш бити кад порастеш, можда лекар?" Одговор је био потпуно природан: "Не, кумо, бићу архијереј."

¹ Упокојила се 2003.г.

² 1, Оп. V (1). Д. IV. Т. I. Ч. I. С. 115.

Матрона Андрејевна је схватала да Сергеј треба да стекне духовно образовање, и не само због развоја склоности и способности. Оно је давало једину могућност да се оствари предназначење сина, које је видела мајчинским срцем.

Није успела да упише Серјожу у Владимирску средњу богословску школу. Уопште, у овакве школске установе су се примала углавном деца свештенослужитеља. Међутим, Господ није оставио младу удовицу која је имала добре намере. Матрона Андрејевна је живела у стану рођака покојног мужа, службеника државног суда Сергеја Владимировича Соловјова, веома верујућег човека, који је схватао истинску потребу да се Серјожа упише у на богословију. Његов брат, отац Јован Соловјов је у Иваново-Вознесенску био старшина храма и намесник, заслужан и утицајан протојереј. Уз његову помоћ успели су да дечака 1896. године упишу у Шујску средњу богословску школу.

Мајка је била веома свесна опасности у случају да дечак навикнут на кућне услове остане сам у "богословском" друштву и преселила се у Шују заједно са сином. Овде је он био под њеним сталним надзором и бригом, што је дало своје плодове. Скроман и ревностан дечак је био запажен – добио је свој први благослов за учествовање у богослужењу. У августу 1899. године, кад је Серјожа навршио 12 година већ је почео да прислужује у отлару.

После завршетка школе 1902. године, Сергеј се заједно с мајком поново преселио у Владимир и уписао се на богословију. Петнаест година... У овом узрасту се активно формира личност на темељу усађених принципа и, наравно, под утицајем околине. С једне стране, древна владимирска земља са својом чудесном историјом, свето Православље, дубина речи Божије и светоотачке мисли на предавањима на богословији и необична, небеска лепота храмова, приморавали су да се замисли над својим местом у животу. С друге стране су били микроби таме и зла, донети са Запада. Године пред револуцију и сама револуција 1905. године донеле су пометњу у умовима младих људи. Умножили су се деградација и распад, посебно омладине, одступање од вере, цветали су морална разузданост и револуционарни нихилизам. Ови микроби су продирали чак и кроз зидове духовних школских установа. У средини богослова организоване су илегалне библиотеке забрањене литературе, стални су били случајеви пијанства и картања. У понашању многих промицала је мржња према сопственој школској установи. Са свим овим је морао да се сусретне и богослов Сергеј Сахаров. Међутим, семена таме су постала најјача вакцина и Сергеј је победио у првој борби против зла. Ова победа га је подигла на нову висину и формирала га је као личност испуњену великом духовном лепотом и племенитошћу, снагом, добром и љубављу.

На шареном пољу слушалаца на младог богослова је пажњу обратио Владимирски архиепископ, у то време високопреосвећени Николај (Николај Александрович Налимов), који је на катедру био постављен 1906. године. Он је ценио чистоту душе дечака, искрену тежњу и љубав према богослужењу. Владика је дозволио Сергеју да прислужује на архијерејском богослужењу, сад већ не као рипидоносац, него као ипођакон. 1907. године његово преосвештенство је посветио богослова у први степен клира – чтеца. Једном је на богослужењу архипастир Сергеју дао очигледну лекцију из љубави и снисходљивости према људима. Приносећи ахијереју да се умије за време литургије одједном је с ужасом приметио да је бокал празан и збунио се. Међутим, владика се правио као да се ништа није десило и "умио се" без воде, тако да није дошло до било каквог застоја. Касније прислужитељ није добио чак ни прекор, а он није ни био потребан – богослов је већ извукао одговарајуће закључке.

После завршетка средње богословске школе 1908. године Сергеј Сахаров се уписао на Московску духовну академију. Овде се атмосфера у основи разликовала од атмосфере која је владала у средњој школи. Пошто није било једноставно уписати се на академију, случајни људи нису доспевали у њу. Ова школска установа је у то време доживљавала

процват, у њој су предавала светила руске културе: А.П.Лебедев,³ В.С.Кључевски,⁴ А.П.Голупцов,⁵ Е.Е.Голубински,⁶ А.И.Веденски,⁷ С.И.Смирнов,⁸ М.Д.Муретов,⁹ Н.Ф.Каптерев¹⁰.

Сергеј Сахаров је заволео литургику, хомилетику и историју Цркве. Уопште га је занимала црквена уметност, посебно уметност древне Русије, што није било чудно. Јер, полазник академије, који је имао суздаљске коренове, одрастао је у Владимиру – носиоцу руске културе. На академији је будући епископ коначно одредио за себе области интересовања којима ће без обзира на све чудовишне препреке бити посвећен цео његов живот: литургика, богослужбени устав, историја Руске Цркве. Међутим, омиљени предмет је ипак била литургика, њу је студент дубоко познавао. Није случајно што је касније на Помесном Сабору управо он био ангажован за рад који владику и данас чини славним, а вероватно ће тако остати до века. Оцењујући магистарски рад будућег владике "Расположење верујуће душе по Посном Триоду", ректор академије епископ Теодор је завршио свој одазив следећим речима: "Аутор је с посебном љубављу и душевном нежношћу читао песме Посног Триода, његова душа је била ганута, и он је њихов садржај усвојио срцем и пренео га иако у наивном, али прилично поучном и смисленом излагању. Аутор заслужује звање магистра теологије."¹¹

Академија је завршена 1912. године, он стоји пред избором – да ли ће служити у белом клиру или ће примити постриг. Овде није било колебања: 12. (25.) октобра на бденију уочи празника Иверске иконе Мајке Божије Сергеј Сахаров је примио монашки постриг с именом Атанасије у част светитеља Атанасија III Пателарија, патријарха Цариградског, Лубенског чудотворца. Два дана касније је рукоположен за јерођакон, а 17. (30.) октобра – у чин јеромонаха. Отац Атанасије је одређен за предавача литургике и хомилетике у Полтавској средњој богословској школи. Пред одлазак, 28. октобра 1912. године, први пут је на литургији у Владимирској Успенској саборној цркви као јеромонах саслуживао архиепископу Николају (Налимову).

У Полтави је млади предавач одмах запажен, оцењене су његове способности: у августу 1913. године отац Атанасије је напредовао у служби – одређен је за надзорника Клеванске средње богословске школе у Волињској епархији. Наравно, срце га је вукло у родни крај. У септембру 1913. године јеромонах је случајно сазнао да је у Владимирској богословској средњој школи потребан предавач управо за његове предмете. Нипошто није смео да пропусти прилику да се нађе у родном крају. Предати молбу за премештај уобичајеним путем значило би изгубити време и не постићи жељени циљ. Будући владика се одлучује на очајнички корак. Он одмах узима благослов, путује у престоницу и право са железничке станице иде код обер-прокурора Синода Владимира Карловича Саблера.

³ Алексеј Петрович Лебедев (1845-1908.) – историчар Цркве, професор МДА и Московског универзитета, аутор курса Историје Источне Цркве.

⁴ Василије Осипович Кључевски (1841-1911.) – историчар, познавалац Истока, историограф, педагог, академик Петроградске АН. На МДА је предавао преко 30 година (од 1872.). Од 1906.г. – почасни члан МДА. Аутор познатог "Курса руске историје".

⁵⁵ Александар Петрович Голупцов (1860-1911.) – историчар Цркве, редовни професор МДА (на катедри црквене археологије и литургије). Један од оснивача црквене археологије као црквене дисциплине. Бавио се текстолошким проучавањем и издавањем "Чиновника" (устав архијерејске службе). Био је на челу црквено-археолошког музеја МДА.

⁶ Евгеније Евстигњејевич Голубински (право презиме Песков) (1834-1912.) – историчар Руске Цркве, доктор теологије и професор МДА, академик Петроградске АН, аутор низа радова из историје Руске Цркве, као и неких других православних Цркава, аутор "Историје канонизације светаца Руске Цркве".

⁷ Алексеј Иванович Веденски (1861-1913.) – доктор теологије, аутор низа философских радова. На МДА је предавао на катедри метафизике и логике.

⁸ Сергеј Иванович Смирнов (1870-1916.) – професор МДА на катедри историје Руске Цркве.

⁹ Митрофан Дмитријевич Муретов (1851-1917.) – професор МДА на катедри Светог Писма Новог Завета.

¹⁰ Николај Фјодорович Каптерев (1847-1918.) – историчар Цркве, доктор црквене историје, члан-дописник Петроградске АН.

¹¹ (3). С.3.

Чиновник у парадној униформи је у кабинету проводио последње тренутке. Требало је да некуда иде у царевој пратњи. И у том тренутку се пред њим појавио отац Атанасије. Јеромонаха није збунио високи положај велможе, није га заслепио сјај златног веза и ордења, он је брзо, јасно и с достојанством изложио своју молбу. Саблер се распитао код секретара, да ли је потписан налог за предавача у Владимирској средњој богословској школи и добивши негативан одговор, одмах је без икаквог отезања дао налог да се у решењу напише име јеромонаха Атанасија (Сахарова) и потписао је папир. Обер-прокурору се младић очигледно свидео. Очински се распитао: "А где сте одсели?" – "Па ја сам право са станице." – "Дакле, оче, није zgodно да одседнете у хотелу. Даћу вам писамце за Александро-Невску лавру. Тамо ће вам бити добро." Овакав пријем и одлука која је изменила целу његову судбину, вероватно су били знак одозго. Господу је било угодно да се млади јеромонах нађе у Владимиру – тамо је почела нова страница његове изузетне судбине.

Како је отац Атанасије прихваћен у Владимирској богословији упечатљиво и емоционално је описао његов ученик, протојереј Алексеј Громов, који је над ковчегом владике изговорио осећајне и топле речи: "Имао сам среће да ми у богословској средњој школи будеш учитељ и разредни. Добро се сећам дана кад си ти, млад, енергичан, ревнитељ за славу Божију из Полтаве стигао у рођену богословију да би заузео слободну катедру предавача литургије и хомилетике. Сећам се сјајног предавања, које си нам одржао приступајући послу – о значају литургије и хомилетике у систему богословског образовања. Никад нећу заборавити почетне речи твог предавања. "На забату наше богословије," рекао си, "написане су заиста златне речи: *Дондјеже свјет имате, вјерујте во свјет, да синове свјета будете* (Јн. 12, 36)" *Док свјетлост имате вјерујте у свјетлост, да будете синови свјетлости*. И даље су потекле речи, равномерне, красноречиве, сигурне и убедљиве. Говорио си о лепоти и величанствености православног богослужења, о томе да у нашим богослужбеним књигама, посебно у Посном Триоду има дела којима у књижевности нема равних по снази духовног утицаја. Говорио си о важности црквене проповеди за утврђивање јеванђељских завета међу људима, о сили и значају речи уопште, наводио си као пример најбоље проповеднике свог времена, који су силом речи привлачили и надањивали хиљаде слушалаца за Цркву Христову. Ти си, као Анђео, појао хвалу Богу пред младим слушаоцима... Говорио си, заправо, о значају литургије и хомилетике у делу васпитања просвећеног пастира. А у душама слушалаца некако се нехотице ширила свест о важности богословског образовања уопште, расла је и јачала жеља да посветимо свој живот служењу Христовој Цркви..."¹²

Тихо и мирно је протицао живот док није почела баханалија 1917. године, а с њом и велики потреси. Прво је мало ко претпостављао димензије будуће катастрофе. Тињала је нека нада у добре промене, у повратак живоносним изворима древне Цркве. Пре свега оне су се повезивале с обнављањем патријараштва, које је 1721. године гвозденом руком укинуо Петар I, који је пао под утицај Запада.

После фебруарских догађаја одиграле су се велике промене и у црквеном животу. Између осталог, уведен је изборни систем у клиру. У Владимиру је, као уосталом и у другим градовима Русије, био сазван епархијски конгрес клира и мирјана, који је решио нека текућа питања. На њему је изабран нови архијереј. То је постао архиепископ Фински Сергије (Страгородски), будући митрополит и патријарх, познати богослов и активни, мудри администратор. Многима, укључујући и јеромонаха Атанасија, импоновала је његова позиција залагања за промене у богослужбеним књигама, уз које је исправке у текстовима требало да буду сједињене с најбрижљивијим односом према црквенословенском језику. На истом овом конгресу јеромонах Атанасије је изабран за члана Владимирског епархијског привременог извршног комитета и делегата за Сверуски

¹² (1). Оп. IV, д. 5, стр. 11.

конгрес клира и мирјана. За активну делатност на добробит Цркве епархијско руководство је 29. јуна 1917. године наградило оца Атанасија напрсним крстом.

Од 7. до 14. јула 1917. године у Московској духовној академији одржан је Сверуски конгрес ученог монаштва. На њему је јеромонах Атанасије учествовао с правом гласа одлучивања. Скоро одмах после завршетка овог поштованог скупа почео је Други Сверуски конгрес представника манастира (16-23. јула). На њему је изабрано десет делегата у име монаха, за Помесни Црквени Сабор, као и кандидата за случај ако делегат због неких разлога не може да учествује у Сабору. У овом почасном списку предавач Владимирске богословије, јеромонах Атанасије, био је наведен као кандидат. У делатности Сабора учествовао је од његовог другог заседања. Одлуком Светог Синода од 22. јануара 1918. године изабран је уместо архимандрита Варлаама, настојатеља Белогорског Николајевског манастира Пермске епархије, који се одрекао својих овлашћења. Јеромонах је активно радио у неколико одељења, која су обухватала такве сфере црквеног живота као што су: богослужење, манастири и монаси, црквена дисциплина, која тада није забрињавала само клир, већ и мирјане. У одељењу о богослужењу, проповедништву и храму, на пример, нашироко се дискутовало о питању о уношењу у црквени календар спомена руских светаца, који су престали да се помињу у богослужбеним књигама у XVII веку због црквене реформе спроведене за време патријарха Никона. Овде је отац Атанасије изложио два реферата: "О припреми новог издања богослужбених књига с уношењем у њих свих постојећих, како штампаних, тако и рукописних служби руским свецима" и "О јачању о озакоњењу поштовања локалних светаца по епархијама ". У суштини, будући епископ Атанасије је предложио Помесном Сабору програм за прикупљање и систематизацију служби руским свецима. И савет Сабора је овај програм прихватио као неоспоран.

У одељењу за црквену дисциплину изнет је предлог "О додели богослужбених одлика одређеним црквеним служитељима на дужностима и забрана да се оне деле као награда", који је био одобрен. На једној од пленарних седница јеромонах је наступио као коаутор у вези с питањем "О правилима канонизације светаца у Руској Цркви".

Међутим, основни резултат рада оца Атанасија на Сабору било његово учествовање у обнови празника Свих светих, који су у земљи Руској заблистали. Будући светитељ је имао редак Божји дар који Господ даје само изабранима – дар да осећа дух богослужења и способност да усавршава службе у оквиру њега. На Сабору је постављен темељ за писање службе Свим светима који су у земљи Руској заблистали, управо оне по којој се сва Руска Православна Црква 1988. године молила славећи хиљаду година свог постојања.

Као званични заступник идеје о обнављању празника, која је лебдела у ваздуху, наступио је члан предсаборног савета академик Руске академије наука, професор Петроградског универзитета, египтолог, познати историчар Коптске и Етиопске Цркве, оснивач руске школе за проучавање древних цивилизација Блиског Истока Борис Александрович Турајев (1868-1920.), који је припремио реферат за Свети Сабор.

Б.А.Турајев је предложио да се за основу узме служба коју је написао монах Григорије, сабрат обитељи Јефимија Суздаљског, који се тамо подвизавао крајем XV - почетком XVI века. Ова служба је добила широку употребу на периферији руске државе, где се посебно снажно осећала потреба за националним и политичким јединством. Епископ Атанасије је сећајући се историје изношења питања и аргумената на Сабору који су припремљени у реферату у предговору службе писао: "У наше тужно време, кад је јединствена Русија раскомадана, кад је наш грешни нараштај погазио плодове подвига светаца, који су се трудили... на стварању јединствене Православне Руске Цркве, чини се да је право време да се обнови овај заборављени празник, како би нас и нашу браћу која су од нас одвојена из нараштаја у нараштај подсећао на јединствену Православну Руску

Цркву и како би то био мали данак нашег грешног нараштаја и мало искупљење нашег греха..."¹³

Свети Сабор је на седници од 26. јула (8. августа) 1918. године саслушао реферат и после његовог разматрања донео је одлуку да се обнови празновање спомена Свих руских светаца, који је раније постојао у Руској Цркви и одредио је да се слави у првој недељи Петровског поста. Борис Александрович Турајев је као иницијатор преузео на себе труд исправљања древне службе. Међутим, чинило му се да је веома тешко да обави тако огроман посао. Потребан је био човек који добро познаје црквено богослужење, који је довољно образован, и што је главно, чије срце није равнодушно, већ је пуно љубави према Мајци Цркви.

Професор је предложио да у овом тешком послу учествује јеромонах Атанасије, који се без обзира на своју релативну младост приметно истицао особинама, које су за ово биле потребне. Кад су послу приступили пуном паром, постало је јасно да је практично немогуће исправити древну службу монаха Григорија, зато су из ње преузели мало, остало је било написано из почетка. Професор је на себе преузео углавном писање нових песама, а будући владика – избор одговарајућих места из богослужбених књига, већином из појединих служби руским свецима, и прилагођавање најкарактеристичнијег и најбољег овој служби. Између осталог, отац Атанасије је предложио да се за стихире на **Господи, возвах** изабере по једна стихира из Општег Минеја за сваки збор светаца и да се у канону свеци разместе по областима уз завршавање сваке песме канона тропаром, посвећеним икони Мајке Божије која се највише поштује у датој области. Тако се у првој песми прослављају први руски свеци, а Богородичен је из службе Покрова, у трећој – јужноруски свеци и Богородичен је из службе Почајевској икони. У четвртој песми су московски свеци и Богородичен је Иверској икони, у петој су новгородски свеци и Богородичен Знамењу. У шестој су свеци севера и Богородичен је Тихвинској икони. У седмој су свеци Ростова, Суздаља и Владимира и Богородичен из службе Владимирској икони. У осмој песми и првим тропарима су казански и источни свеци и Богородичен је из службе Казанској икони Мајке Божије.

Пошто је до завршетка Сабора остало мало времена, а службу је требало обавезно утврдити на Сабору нешто је морало бити жртвовано. Није им успело да је у потпуности заврше у величанствености и лепоти коју су замислили. Истина, могуће је било да се служба доради касније, у току рада. Међутим, Борис Александрович Турајев се ускоро упокојио у Господу, а јеромонаху Атанасију је била припремљена таква стаза да је службом морао да се бави с прекидима, у току целог свог живота. Чак ни у тамницама владика није остављао ово богоугодно дело.

Пре своје преране смрти у писму јеромонаху Атанасију 1919. године Борис Александрович је поделио радост са својим коаутором обавестивши га да је у Петрограду у привременој просторији отворен први храм у име Свих руских светаца. Симболично је то што је настојатељ ове универзитетске цркве 1920. године постао управо рукоположени тридесетпетогодишњи свештеник отац Владимир Лозина-Лозински, који је сад прослављен у збору светаца. Примајући чин, он је потпуно био свестан да је изабрао пут мучеништва, и није погрешно. Јереј је крајем 20-их година, као и владика Атанасије носио свој изузетно тежак крст у Соловјецком логору.

Боравак на Сабору је проширио круг познанстава оца Атанасија. Он је својим очима видео истакнуте представнике клира, многи су високо оценили и владимирског јеромонаха. По повратку у Владимир млади предавач је био изабран за члана еперхијског Савета у име монаха. И у овом својству се показао као храбар бранитељ Православља.

У то време се у земљи већ из све снаге подизао талас терора против Цркве, изругивања над њом. Затварани су манастири и духовне школске установе, клир је прогањан, свештеници су постали први становници болшевичких концентрационих

¹³ (4). С. 93.

логора. Један од најважнијих момената политике богоборачке власти била је кампања за скрнављење светиња. Првог фебруара 1919. године издата је одлука Народног комесеријата правде за организацију отварања моштију од стране специјалних комисија уз писање протокола. У случају откривања да мошти нису целе ову чињеницу је требало квалификовати као варање народа. Богоборцима је званично отворен пут. Бољшевици су чинили светогрђе над моштима, талас овог светогрђа је заплуснуо и Владимир, почеле су да се отварају гробнице у саборној цркви. Међутим, и у овом допуштењу Господњем постојала је поука за мирјане, а за православце укрепљење у вери. За време отварања гробнице сина Андреја Богољубског, светог благоверног кнеза Глеба, који се упокојио 1174. године утврђено је да је тело меко и еластично, кожа на њему се могла одвојити прстима, као код живог човека. А одсечена глава великог кнеза Георгија, којег су Татари убили у боју 1238. године, која је у гроб стављена после тела, прирасла је за њега, истина, не сасвим равномерно. Лекар који је отварао мошти касније је говорио да је ово чудо утврдило његову веру у Бога.

Власти су објавиле демонстрацију моштију. У храму је одређено дежурство по два човека, у цркви су поређани дугачки столови, покривени тканином, којом се обично покривају сандуци покојника, на њих су стављене мошти. Први дежурни су "случајно" били јеромонах Атанасије и црквењак Александар Атанасјевич Потапов, који је имао изузетно висок глас. Чим су се отворила врата иза којих је већ чекала радознала гомила, јеромонах Атанасије је громко узвикнуо возглас: "Благословен Бог наш!" – и као одговор се под сводовима древног храма узнело звонко "Амин". Почео је молебан владимирским угодницима. Народ који је улазио почео је да се крсти, да побожно прилази моштима, да чини метаније и пали свеће – планирано изругивање над светињама претворило се у свечано богослужење. Отац Атанасије је показао пример активног супротстављања властодршцима и пример како је уз помоћ Божију могуће окренути непријатељска довијања на корист Цркве.

Почетком 1920. године јеромонах је био одређен за намесника манастира Рођења Пресвете Богородице у Владимирском кремљу и 20. јануара (по старом календару) исте године, унапређен је у чин архимандрита. Од 18. јуна 1921. године (по старом календару) он је већ настојатељ Богољупског манастира. Девет дана касније, 27. јуна (по старом календару) хиротонисан је за епископа Ковровског, викарног епископа Владимирске епархије.

Хиротонија је обављена у нижње-новгородском женском манастиру Ваздвижења часног Крста. У њој су учествовали митрополит Сергије (Страгородски), архиепископ Новгородски Евдоким (Мешчерски) и епископ Печерски, викарни епископ Новгородске епархије Варнава (Бељајев).

Неким се може учинити да је млади монах пребрзо напредовао, да су му грађански рат – веома тешко време за народ – и смута крчили пут. Управо обрнуто. Епископ је већ због самог свог чина постајао први кандидат за прогоне, протеривање, окове и смрт. Много касније владика је у беседи, која је трајала до дубоко у ноћ, својој духовној кћери Надежди Алексејевној Пазухин причао како је пред саму хиротонију позван у ЧК, која је сад окупирала манастир у којем је он још сасвим недавно био намесник. Архимандриту је предложено да одбије да прихвати чин, при чему му је обећана снисходљивост. У случају да не послуша упозорен је на пуну меру прогона, такорећи, у сверуским размерама. "И шта је било?" пристојно је упитала саговорница. "Следећег дана је одржана моја епископска хиротонија," осмехујући се одговорио је светитељ. Тако да је владика све одлично видео и процењивао, добровољно је примио вериге страдалника и заштитника Христове Цркве. Митра је била трнов венац и он ју је с чашћу, која доликује чину, пронео кроз цео свој живот. То је било време огромних искушења, као уосталом, и касније. Грађански рат се још није био завршио, у земљи су владали расуло и хаос, у Поволжју неродица, страшна глад, бољшевичка власт је објавила да се одузимају црквене драгоцености, уз помоћ богоборачке власти настало је обновљенчество. Није свако у овим

условима могао да носи свој трнов венац, а још мање да га достојно пронесе до краја свог живота.

Управо у ово немирно време владика Атанасије се зближио с Јосифом Атанасјевичем Потаповом, потоњим свештеником. Њихови топли односи се нису прекидали, без обзира на изузетно тешка искушења. Он је постао други син Матроне Андрејевне кад је њен рођени син, епископ, робијао у крајевима, који нису били тако далеко. Он ју је и сахранио.

Умесно је да овде кажемо неколико речи о оцу Јосифу. Рођен је 1899. године у селу Прокуњину у Судогодском срезу Владимирске губерније. Са 16 година већ је био искушеник Богољупског манастира и келејник викарног епископа Владимирске епархије преосвећеног Евгенија (Мерцалова), епископа Јурјевског. Од 1919. до 1922. године мобилисан је и служио је у Црвеној армији. 1920. године се обрео у Владимиру и имао је могућности да недељом и о празницима одлази у Успенску саборну цркву и Тројицки храм. Овде га је Господ и упознао с архимандритом Атанасијем, овде је одмах после демобилизације владика Атанасије и рукоположио оца Јосифа за ђакон (25.2.1922.г.). Неколико дана пре овог догађаја епископ је лично венчао Јосифа Атанасијевича с девојком Маријом Ивановном Хренков, што није било сасвим уобичајено за његов чин. Ђакон је служио у храмовима Владимира, био је на добром гласу код епархијских власти и парохијани су га волели. Владика је кумовао првенцу младе породице Георгију.

Због блискости с владиком Атанасијем отац Јосиф је стално био под присмотром ОГПУ. 3. новембра 1931. године ђакон је ухапшен и осуђен на три године логора. Од јуна 1934. године отац Јосиф је служио као ђакон у Петушкима. 2. маја 1936. године поново је ухапшен. Ово се десило следећег дана након хапшења владике Атанасија, који је у Петушкима био у илегалном положају. Пресуда је гласила три године логора. За време Другог светског рата служио је у грађевинском батаљону, учествовао је у одбрани Лењинграда. После демобилизације позван је у разрушени Новгород. Од 30. априла 1946. године отац Јосиф је ђакон Никољске саборне цркве, годину дана касније – протођакон. 12. новембра 1947. године рукоположен је за презвитера. Од 1957. године је протојереј. 1967. године постао је духовник Новгородске епархије. Упокојио се 1981. године.

За епископа Атанасија од 1922. године почиње ланац хапшења и прогонстава, који су с малим прекидима трајали 33 године. Практично цео живот је прошао "у прогонствима, оковима и горким радовима". Прво хапшење је уследило 30. марта 1922. године, кад је владика био упућен на револуционарни суд, али је следећег дана ослобођен. То је био неки знак претње, власти су се надале да ће млади епископ смањити свој жар, да ће се припазити, међутим, погрешили су. Сад су богоборци само чекали згодан тренутак.

На Велику среду, 12. априла, митрополит Сергије (Страгородски), архиепископ Суздаљски Павле (Борисовски), бивши Суздаљски епископ Василије (Зумер) и епископ Атанасије били су ухапшени због такозване Суздаљске парнице. У граду је опљачкана ризница. Сасвим је могуће да је то била провокација, али су власти ову чињеницу искористиле да би оптужиле архијереје за пружање отпора приликом одузимања црквених вредности. Управо у марту 1922. године Лењин је у тајном допису члановима ЦК формулишући задатке за одузимање црквених вредности цинично истакао да ће под маском борбе против глади бити могуће физички уништити најактивнији део клира, који буде пружао отпор експропријацији.

9. јуна је одржан лажни суд и тужени су осуђени на годину дана лишавања слободе, али су амнестијом ослобођени следећег дана. Привидна великодушност власти могла је да превари само дете. То је позната метода топло-хладно.

Митрополит Сергије је ускоро био прогнан у Нижњи Новгород и викарном епископу Ковровском Атанасију била је поверена црквена управа у Владимиру и Владимирском срезу. Од средине 1922. године најважнији и веома потребан правац у његовој делатности било је пружање отпора обновљенчеству.

Кад су обновљенци уз помоћ бољшевика освојили Највишу Црквену управу, епископ Атанасије је неуморно објашњавао народу да су обновљенци расколници, да је то група клира која се побунила против законитог канонског епископата на челу са Његовом Светошћу Патријархом Тихоном, да обновљенци немају права да обављају Тајне због своје неканоничности. С њима се не сме одржавати молитвено општење, не сме се ићи у обновљенческе или живоцрквене храмове због њихове неблагодатности. Расколници покушавају да наруше православне обичаје и традицију – да уведу брачни епископат и други брак клира, што само по себи у црквени живот доноси прљавштину и зло. Планирани нови календар нарушава сав смисао црквеног богослужења, савремени богослужбени језик који се уводи уместо црквенословенског знатно осиромашује, а понекад и изврће службу. Владикине проповеди су у низу случајева имале утицаја. Светитељ је од јереја који су пали у раскол захтевао да принесу јавно покајање заједно с целом парохијом, освећивао је храмове који су били оскрнављени расколом. Архијереј је остао веран Свјатејшем чак и онда кад се може се рећи, његов непосредни начелник митрополит Сергије сам присајединио обновљенчеству потписавши "Апел за признавање обновљенческе Највише Црквене управе". Истина, он је касније принео јавно покајање у Донском манастиру, али то није мењало ствар. У рапорту који је сачињен не име митрополита епископ Атанасије је алудирајући на тајне мотиве свог руководиоца, који су можда имали тактички карактер, ипак писао: "Већ сам више пута изјављивао Вашем Високопреосвештенству да нисам признавао ВЦУ као законити орган највише црквене власти. Можда је неразумно бити директан и искрен, али не мислим да би неискреност и лукавство могли да буду корисни за Цркву Божију".¹⁴

Делатност расколника је ишла на руку богоборачкој власти, и она, наравно, није могла да дозволи епископу Атанасију да настави заштиту Православља. 28. јула 1922. године владика је ухапшен истовремено с Муромским епископом Серафимом (Ружнецовом). Обојица светитеља су у тамници провела по десет дана. 23. септембра је уследило ново хапшење. У владимирском затвору Господ је даривао владика – упознао га је с истомишљеницима, поштоваоцима празника Свих руских светаца, међу њима су били архиепископи, епископи и свештеници. У 17. ћелији, без обзира на изузетно тешке услове, владало је добро расположење, на сужње као да је силазила благодат. Заједно с владиком овде су се налазили архиепископ Крутички Никандр (Феноменов), архиепископ Астрахански Тадеј (Успенски), епископ Звењигородски Николај (Добронравов), епископ Вјазниковски Корнилије (Собољев), епископ Перејсалавски Дамијан (Воскресенски) и епископ Суздаљски Василије (Зумер) и низ познатих свештеника. Може се рећи да се окупио цвет Православља, мали "Сабор". Водили су се живи разговори о овом празнику, о самој служби, о икони, о храму у име празника и започето је поновно разматрање, исправљање и допуњавање службе, чији је текст одштампан 1918. године. Тада је подржана и веома важна мисао владике Атанасија о томе да је пожељно да се служба допуни тако да може да се служи не само у другу Недељу по Педесетници, већ и у друго време, и не обавезно недељом.

Владика је претпостављао да је подударање овог празника с недељом представљало разлог због којег служба која је 1918. године написана за њега није потпуна, како то заслужује празник, који има огроман значај за Руску Цркву и руски народ. Други повод је било то што ако се спомен многих светаца, који нису чак међу великима, слави двапут, а понекад и три пута годишње, тим пре доликује да се заједнички празник Свих руских светаца не слави једном. Осим тога, у другу Недељу по Педесетници у многим црквама се слави празник локалних светаца и присаједињење празника Свих руских светаца слаби и један и други празник, а то је недопустиво с тачке гледишта црквеног устава, пошто долази до "стешњавања стихира и канона". Први пут је празник Свих светаца у дан који

¹⁴ (5). С. 59-60.

није био недеља и по исправљеној служби служен у истој овој 17. ћелији владимирског затвора 10. новембра 1922. године, на дан престављења светитеља Димитрија Ростовског.

Сад нам постају јасне дивне ствари! Нова потпуна служба. Кома? Свим руским светима. Где се разматра? У затвору. И први пут је тамо и служена. Значи, не постоји препрека ни за нас да се молимо нашим свецима у пуној мери, да им се обраћамо за помоћ и заштиту у нашим "тешким околностима".

Владика Атанасије је предложио да се празник Свим свецима који су у земљи Руској заблистали слави 16. (29.) јула, односно одмах после спомена просветитеља Руске земље светог равноапостолног великог кнеза Владимира. И тада би празник равноапостола на изванредан начин био претпразнство Свих светаца, који су заблистали на земљи у коју је он посејао спасоносна семена православне вере. Светитељ је сматрао да пошто је празник Свих руских светаца празник целе Свете Русије после прослављања угодника Божјих не може да се не помене и многобројни збор, иако не прослављених у црквеним празницима, али великих подвижника побожности и праведника, као и градитеља Свете Русије, укључујући црквене и државне посленике. За помињање ових достојних синова Русије предложено је да се одреди трећи дан празника, односно 17. (30.) јул. Управо тог дана се у стара времена славио празник Свих руских светаца.

Првобитно се летњи спомен Свих руских светаца планирао само за све храмове Свих руских светаца, али се постепено учвршћивала мисао да пролећни празник Свих руских светаца који је обновљен на Светом Сабору 1918. године као празник који има посебан, изузетан значај, треба да постане храмовна слава свих православних цркава у Русији. У складу с тим и други јулски празник такође треба да постане сверуски, да се свечано слави три дана. За овакав нарочит и изузетан сверуски празник и служба треба да буде изузетна, да се истиче својим особеностима и свечаношћу. Ово се и имало у виду приликом новог разматрања и допуњавања службе. Сви они који су се упознали с предлозима владике Атанасија били су одушевљени, сами су давали савете и касније су помагали ширење и популаризацију службе. Међу првим ревнитељима био је митрополит Казански Кирил (Смирнов), који је данас такође прибројан збору светаца, секретар Његове Светости Патријарха Тихона архимандрит Неофит (Осипов) и други.

Овако је постепено, почевши од 1922. године до последњих дана епископ допуњавао и исправљао првобитну службу. Владика је крајем 50-их година писао о служби: "И сад је она веома далека од тога како би било пожељно да изгледа. То је само један од покушаја. Она чека правога надахнутог песника или песнике, који би уз Божију помоћ исправили несавршено и написали ново. Између осталог, посебно је пожељно да се наново сачине посебни канони: 1) за молебан на тему "Чудом Божјим и подвизима светаца градила се Света Русија"; 2) Богородици за јутрење на тему "Покров Богомајке над Руском земљом" и 3) посебног канона парастоса за подвижнике побожности, који се служи на сам празник после вечерње уочи сећања на њих. Остаје неиспуњена жеља да се напише посебна "Похвална беседа у сећање на Све свете који су у земљи Руској заблистали", у којој би речима руских летописа, житија светаца и других древних руских споменика било нешто укратко речено у похвалу сваког од прослављених угодника Божјих."¹⁵

У ћелији се обавезно служило. У писму својој мајци од 4. фебруара (по старом календару) 1923. године владика, очигледно умирујући је, детаљно описује празник на дан светог кнеза Георгија (Владимирског) и између осталог, пише: "...И нема разлога да се плашимо затвора. Овде је боље него на слободи, не преувеличавам кад то кажем. Овде је истинска Православна Црква. Ми овде као да смо у изолатору за време епидемије. Истина, неких ограничења има. Али, колико невоља ви имате? Стална бојазан да ћете се заразити, стално очекивање позива у госте, у које човек не жели да иде, стално очекивање пакости од "живих" (у оригиналу је реч без наводника – *Аут.*), могућност тешких, рекао бих, мрских сусрета с њима, потреба да се тражи излазак из тешких ситуација. Хајде, пробај да

¹⁵ (4). С. 100-101.

опстанеш. А ми смо од свега тога скоро гарантовано заштићени. И зато се, кад примам изразе сажаљења због мог садашњег положаја, јако збуњујем. Мени је добро. У тешкој ситуацији су они православни пастири који сад, остајући на слободи, носе знамење Православља. Њихов крст је тежи од крста оних који су у тамницама, њима је потребнија помоћ православних мирјана. И ја усрдно молим све православне Владимирце да на сваки начин подржавају православне пастире, да се брину о њима, да их чувају..."¹⁶ У овим речима је сав владика. Он не размишља о себи, већ пре свега о служењу Богу, о чистоти Православља, о тешкоћама других.

Општење младог епископа у ћелијама владимирског затвора са стубовима Православља је завршено. Предмет светитеља је дошао до логичног краја. Врло је карактеристичан закључак: "...Његов досије (владике Атанасија – *Аут.*) је отворен 21. септембра ове године у Владимирском Губернијском одељењу ГПУ на основу изјаве овлашћеног ВЦУ за Владимирску епархију протојереја Тихомирова који је пријавио да епископ Атанасије својим понашањем и проповедима против ВЦУ подбуњује верујуће масе и шири гласине о мешању Совјетске власти у унутрашње ствари Цркве. Иако конкретне чињенице за које је Сахаров оптужен истрага није доказала, имајући у виду да спада међу највише црквене јерархе, који све време воде контрареволуционарну тихоновску политику, која омета црквену обнову, сматрам да је његов даљи боравак у Владимирској епархији с политичке тачке гледишта недопустив, и зато бих предложио: да се одлука Владимирског Губернијског одељења ГПУ од 21.10. ове године одобри. Грађанина Сахарова Атанасија Григоријевича¹⁷ у административном поретку треба протерати у Зирјанску област на издржавање казне од две године"¹⁸

После изрицања пресуде светитељ је премештен у Тагански затвор. Овде је требало да чека групу за прогонство. Очекују га недаће и незгоде, а владика размишља о томе како ће даље служити. И овде, у 121. ћелији-самици освештао је свој први затворски антиминос. Он је био мали, али израђен по свим прописима. У центру је Голгота. Натписи су на црквенословенском језику: горе: **"Милостију Божијем"; Милошћу Божијом;** слева – **"Благодатију Пресвјатаго и Животворјаишего Духа освјатисја антиминос сеј, јеже јест свјашченаја трапеза ради приношенија на нем Божественија жерстви Тјела и Крови Господња во Свјатеј Литургији", "Благодаћу Пресветога и Животворнога Духа освећује се овај антиминос, који је свештена трпеза ради приношења на њему Божанске жртве Тела и Крови Господње на Светој Литургији,"** здесна – **"По благословенију Свјатејшаго Тихона, Патријарха всеја Русије, свјашченодјејствован преосвјашченим Атанасијем, епископом Ковровским љета от созданија мира 7431., од Рождества же Христова 1923. месјаца фебруарија в 16 ден", "По благослову Његове Светости Тихона, Патријарха целе Русије, свештенодјејствовао је преосвећени Атанасије, епископ Ковровски године од постања света 7431., а од Рођења Христовог 1923., месеца фебруара 16. дана",** доле – **"Преподан дља свјашченодјејствија в походном храмје Всех свјатих, в земље росијстеј просијавших". "Предат за свештенодјејство у пољском храму Свих светих, који су у земљи руској заблистали."** И још ниже – **"Смирениј Атанасиј, епископ Ковровски". "Смирени Атанасије, епископ Ковровски."** Данас се овај антиминос, као и дрвени комплет евхаристијских сасуда за пољски храм, дикириј, трикириј и мала плаштаница Спаситеља, коју је извезао епископ Атанасије брижљиво чувају у новом храму у име светитеља, који је саграђен у граду Петушки у Владимирској области. Епископ није размишљао само о својој служби, владика је направио и освештао још неколико антиминоса "како би били дати онима који иду у прогонство".

Мај и јун 1923. године – путовање у прогонство кроз вјатски затвор у Уст-Сисољск (данашњи Сиктиквар) у одличном друштву угледних архијереја. У то време затвори су већ

¹⁶ (1) Оп. V (1). Д. IV. Т. I. Д. V. С. 3-4.

¹⁷ У истражним поступцима владика се помињао под световним именом преиначеним у Атанасије. Касније је добио и личну карту на ово име. Ово га је ослобађало неспоразума и сувишних питања.

¹⁸ (2). С. 175-176.

били брзо напуњени јерарсима Цркве. Тужна законитост је била очигледна, туђински руководиоци Совдепије су плански уништавали духовни цвет Русије. У граду, будућој предствници Комија, налазили су се стари познаници владике – митрополит Казански Кирил (Смирнов), архиепископ Астрахански Тадеј (Успенски) и епископ Звењигородски Николај (Добронравов). У току ових година владика се посебно зближио с митрополитом Кирилом, он му је постао и духовни отац и пријатељ.

Није било дозвољено дуго задржавање на једном месту, прогнаничка маршрута светитеља у Зирјанској покрајини је разноврсна: Уст-Сисољск, Уст-Вим, поново Уст-Сисољск, Уст-Кулома, Керчемјо. И свуда, где год је било могуће, свакодневна богослужења по уставу, код куће, без обзира на ометања која су се чинила под надзором ГПУ. Како у својим успоменама каже Сергеј Јосифович Фудељ, "наравно, могао је да има и пуно архијерејско одјејаније, али је више волео да служи у једноставном свештеничком фелоњу од просте тканине, само је преко њега стављао омофор. И његова митра је била необична: није била висока и светлуцава од вештачких брилијаната, већ мала и од тканине, по узору на древне митре руских светитеља, без камења и украса, само с иконицама..."¹⁹

Владика је сваког дана писао мајци писма и Матрона Андрејевна је на њих одговарала, иако је била неписмена. Уместо ње је писао ђакон Јосиф Атанасјевич Потапов. Он је у мајчиној кући проводио све слободно време после служби, помагао јој је, храбрио ју је како је могао. Марија Ивановна, жена оца Јосифа, је све добро разумела и ниједном није изразила своје незадовољство због његовог избијања из куће. Писма светитеља су осим личног садржала обраћање владимирској пастви и тако као да се одвијало руковођење епархијом, духовно старање о њој.

Наизглед је прогонство изгледало као једноставан и лак живот у тишини и миру, али није било тако. Један од његових сведока пише: "...Тишина која је окруживала владику уште није била тако проста и лака. То је била тишина подвига... Његова душа је звала блиске да учествују у подвигу, али, његова доброта, наравно, никога није приморавала, и што је главно, никога није осуђивала. Он је био строг према себи, али не и према другима. То врло добро знам. Материјално владика тамо, у Уст-Сисољску, није живео у беди, добијао је пакете и помоћ од блиских људи... И овде се његова доброта огледала у материјалној помоћи другим људима, и то не само блиским. Сећам се, моја сестра је од њега однела велики пакет са храном у затвор људима који су му били потпуно туђи по духу..."²⁰ Брига о другима представљала је животну норму владике.

У јулу 1924. године епископ Атанасије је премештен у село Керчемјо, где је провео време до јануара 1925. године. И овде су се наставиле службе, шесторица архијереја су се окупила заједно с прогнаним свештенством ради молитве у малој дрвеној кући. Сачувала се фотографија кућице: на њој су – престо, жртвеник, налоњ с отвореном књигом, иконе, окачене на зиду. На фотографији стоји натпис: "Пољска келејна црква у име Свих светих који су у Руској земљи заблистали. Село Керчемјо Зирјанска област. Јул 1924. – јануар 1925."

Крајем јануара светитељ је био ослобођен, истина, два месеца после рока. За властодршце је ово наравно, било ситница – два месеца. Без објашњења су задржавали људе и годинама. Свеједно, човек није имао коме да се жали.

На станици у Москви владику је дочекала Матрона Андрејевна у пратњи верног оца Јосифа. Колико суза је пролила за свог рођеног епископа, колико ноћи није спавала! И ево, поново плаче, али сад већ на синовљевим грудима.

Владимирска катедра је била упражњена. Још 1923. године за надлежног архијереја Владимирске епархије био је одређен архиепископ (Добронравов) који се недавно пре тога вратио из прогонства. Међутим, он је углавном живео у Москви, и епископ Атанасије је

¹⁹ (6). С. 191-196.

²⁰ Исто.

примио црквену управу Владимиром и трима срезовима – Владимирским, Ковровским и Јурјевским.

Велика несрећа се 25. марта (7. априла) 1925. године обрушила на Руску Цркву – упокојио се Његова Светост Патријарх Тихон. Епископ Атанасије је одмах отпутовао за Москву. На дан сахране, пре литургије, имао је велику част да изађе пред море људи и да служи свенародни парастос за почившег. И затим је потврђујући последњу вољу Патријарха, међу шездесет архијереја епископ Атанасије ставио свој потпис испод акта о преласку првосветитељске власти на високопреосвећеног Петра (Пољанског), митрополита Крутицког – последњег од тројице кандидата, којем је било завештано место чувара трона, који је још остао на слободи.

Патријарх је умро и без њега је помало почела да слаби заштита Цркве. Обновљенчество, које су бољшевици хранили и гурали, почело је да делује активније и дрскије. Наравно, циљ инспиратора овог покрета били су раскол и ликвидација Руске Православне Цркве. По епархијама су почеле да се одржавају скупштине као припрема за још један у низу лажних сабора. У септембру 1925. године оваква скупштина је сазвана у Владимиру, и епископ Атанасије је добио позив. Он је дошао на скупштину, само не као учесник, већ као разобличитељ и тужилац. То је био смео и одлучан корак светитеља, присутни су замрли у ишчекивању шта ће предузети. Јер, многи су били потпуно збуњени и појава Ковровског епископа је представљала потрес за оне који су се колебали. Архијереј у молитви није учествовао и није благословио скупштину, само се свима поклонιο и изјавио је да не би требало да присуствује овој скупштини, али је дошао на упорну молбу мирјана. Светитељ је разобличио обновљенческу црквену управу као неканонску и неблагодатну, а обновљенческе хиротоније је објавио неважећима. Једини канонски Сабор, истакао је он, може да сазове само чувар трона патријарха митрополит Петар (Пољански). Епископ је све позвао на покајање и истакао је да ће чак и за своје присуство на овој скупштини молити митрополита за опроштај. Говор владике је оставио дубок утисак.

Светитељ обновљенце није разобличавао само у Владимиру. У путовањима по срезовима архипастир је откривао њихово истинско лице и у својим проповедима на богослужењима објашњавао је пастви како да се понаша у тренутној ситуацији. Тако се у једној од пријава ГПУ саопштавало да је епископ Атанасије "убеђивао људе да чврсто стоје православној вери и не боје се никаквих затвора и судова", "подстацао је становништво да тера обновљенце из парохија..."²¹

Властима се ово, разуме се, није свидело. Бољшевици су користили и најмањи повод за прогоне непокорног архијереја. У септембру 1925. године уследило је једнодневно хапшење, у јануару 1926. године – ново хапшење и затвор од два месеца. Међутим, и у условима заточења владика је организовао тајну преписку. Отац Јосиф је редовно обавештавао епископа о свим новостима и владика је могао да даје неке налоге у вези с управљањем епархијом. Осим тога, редовно је на слободу слао вести о току истраге, што је групи парохијана омогућило да наступе у његову заштиту. Они су оповргли оптужбу против светитеља. У марту 1926. године ГПУ је морало да призна да је тужба против епископа неоснована и прекинула је суђење. 15. марта је био пуштен на слободу уз потписивање гаранције да неће путовати.

Касније, у новембру, уследио је премештај у Ивановску епархију уз учешће Москве. Ни овде за њега није било места. Власти су понудиле владика да отпутује из епархије или да прекине управљање црквеним пословима. Епископ је одбио да остави паству која му је поверена. Само је приметио: "Ако сам крив, судите ми." Одговор је био отворен: "Није нам на руку да вам судимо." Наравно, тешко је било судити невином човеку, једноставније је било одређивати казну.

²¹ (1). Оп. I. Д. II. Т. I. С. 6.

Ускоро је уследило ново хапшење. Ради се о томе што је у октобру 1926. године код владике долазио епископ Павлин (Крошечкин) који је сакупљао потписе архијереја за тајни избор патријарха.²² Пошто је после Владимира владика Павлин путовао за Нижњи Новгород епископ Атанасије је по њему митрополиту Сергију послао такозвану Соловјецку декларацију – текст апела совјетској влади упућен од стране православних архијереја који су били у заточеништву на Соловкима. Епископ Павлин је у децембру ухапшен. Приликом претреса код њега је пронађена наведена декларација. Ухапшени није крио од кога ју је добио. 15. јануара 1927. године владика Атанасије је ухапшен и послат у Москву. Овде су га бацали из једног затвора у други. Крајем априла пет дана је провео у истој ћелији насамом с митрополитом Сергијем. У својим дугим разговорима архијереји су разматрали положај Цркве, проблеме њеног савременог управљања и најближе будућности. Митрополит је уверавао да неће ступати у било какве компромисе, да ће остати веран митрополиту Петру и да сматра да су његова овлашћења ограничена. Међутим, очигледно је да се двојица епископа нису случајно насамом нашла у ћелији. Вероватно се проверавала чврстина погледа и вера светитеља. Неколико дана касније владика Атанасије је добио три године Соловјецких логора "због учествовања у антисовјетској групи архијереја и предавања антисовјетског документа Соловјецка декларација".²³ Истовремено, с њим је на различито време издржавања казне осуђено око четрдесет архијереја. А митрополит Сергије – "глава групе" – је изашао на слободу и стао на чело Сверуске Црквене управе. Ускоро је изјавио да му припада сва пуноћа власти у Руској Цркви, једнака власти чувара трона, и да чак ни чувар трона нема права да исправља његове грешке.

На иницијативу митрополита Сергија организован је Привремени Патријарашки Свети Синод и уведена је регистрација црквених установа од стране државе. Позиција митрополита Сергија и данас изазива двосмислене оцене у православном свету. Једни га сматрају издајником, други – исповедником, који је положио своју душу за спасење Цркве. Са сигурношћу можемо рећи само једно: непознати су путеви Господњи, и Он свакоме даје да носи само свој крст. Сасвим је могуће да је у супротстављању силном нападу демонских сила неке пале у удео да сачува тело Цркве, а неке да спаси њену душу и дух. И једно и друго је захтевало подвиг.

У међувремену владика је био на робији на неколико места у Соловјецким логорима: на Поповом острву, у Разноволокама, у Чупи, и у граду Кему и на самим Соловјецким острвима. У логорима се окупио цвет руског Православља.

О Соловкима 20-их година сад је издато много књига, чланака и успомена. Човек не може да се не диве запањујућој чврстини свештенослужитеља који су у најужаснијим условима остали људи и сачували верност Богу. Овде је, чини ми се, умесно навести стихове старешине првог у Русији храма Свих светих који су у земљи Руској заблистали, оца Владимира Лозина-Лозинског, који се на Соловкима налазио од 1925. године. Они говоре о многим.

²² Овде треба начинити малу опаску. Зна се да је пред смрт свети Патријарх Тихон сачинио завештање у којем је навео тројицу кандидата за дужност чувара места патријарашког престола. У априлу 1925. године сабор епископа је на ову дужност изабрао митрополита Крутицког Петра (Пољанског), пошто се први кандидат за дужност чувара места патријарашког престола по завештању светог Патријарха Тихона – митрополит Кирил (Смирнов), налазио у прогонству. Пред хапшење у децембру 1925. г. митрополит Петар је одредио митрополита Сергија (Страгородског) за привременог заменика чувара патријарашког трона пошто је он том тренутку био на слободи. Ситуација с управљањем Црквом се очигледно искомпликовала, и није било могуће сазвати Сабор ради избора патријарха, јер је већина архијереја била у затворима. Због тога се родила мисао да се избори патријарха обаве путем скупљања архијерејских потписа. На Соловкима је био написан одговарајући апел-обраћање епископима Руске Цркве у којем се предлагало да се за патријарха изабере преосвећени Кирил (Смирнов), митрополит Казански и Свијашки. Апел је тајно донет са Соловка. Већ је било прикупљено много потписа, али су власти на крају сазнале за апел.

²³ (1). Оп. I. Д. V. Т. I. С. 6.

У Белом мору острво далеко
И тужни манастир
Стражаре павши у немилост
Над мора северном ширином.

Дуго гледају, како космати
Надолази сиви вал,
Како одлази поново згужван
Од хладних стена маховине пуних.

Белог галеба полет узнемирени,
Крик продоран у ноћи,
Дуге ноћи одблесак лажни,
Сунца бледи зраци...

Старих кула, оштрих стражара
Једва се види силуета;
Море дише и не дише,
Манастир ћути у одговор.

Куполе његове високе
Не узносе у небо крст,
Само ветар усамљени
Сећа се светости ових места.

И над припратом храма
Непријатељским једром
Нанетих рана црних
Неизлечена пукотина...

И песма посвећена архиепископу Илариону (Тројицком) која се може односити на све исповеднике и мученике за Христа.

Над овим пуним праха стројем,
Где су грех и лаж и таштина, -
Ми свој надзвездани град градимо,
Наш свет под знамењем Крста.

Наступиће дан и у час плаћања,
За године крви и бриге
Бог, једном на земљи распети
На земљу поново сићи.

С Крстом као симолом спасења,
Он ће позвати и рај и пакао –
И гле, распашће се камење,
Гле, бездани ће тајне објавити.

Поларне ће се отопити санте,
Угасиће се сунце заувек,
И првосаздане дубине
Откриће свака звезда.

Тада ће из таме времена смутње
У последњем ужасу претњи
Устати душе убијених
За вечно име – Христос.

И Бог Који је страдао, Бог распети,
Примиће њихов земаљски подвиг:
Његов посланик шестокрили
Позваће их својом трубом.

И у град будућности, ликујући,
Они ће ући, као у неки храм,
И зачуће се: "Алилуја"
У сусрет бурама и громовима.

Тада, о Боже, ка смрти, ка ранама,
Ка свој тузи целог света,
Које ћеш Ти тад обасјати,
Ми људи, похитаћемо у гомилама.

Твоја је љубав бесконачност;
И ради њих нас не кунући,
Ти ћеш нас, Господе, увести у вечност,
Незалазног дана.²⁴

На Соловкима је владика Атанасије радио као стражар, као књиговођа. Пред сам крај издржавања казне затвореник Сахаров је премештен на место где је беснео тифус. Зараза овде никога није заобишла, ни владика није био изузетак. Болесник је смештен у болницу – бараку у којој се пре тога налазила штала. Кревети су били на три спрата, санитарнија није било, нега је била никаква. Епископ је имао најдоње место и одозго су се на њега сливале нечистоће. Кад је болесник на другом спрату умро и кад је однет, владика је хтео да промени своје место, али није могао да се попне, није имао довољно снаге. Међутим, Господ није дозволио да умре – искушења светитеља се још нису завршила.

Крајем фебруара преживели су подвргнути медицинском прегледу. Више од сат времена затвореници су стајали на хладноћи без одеће и за многе је овај "преглед" био последњи у животу. Владика који се од слабости једва држао на ногама проглашен је за здравог и 8. марта 1930. године је послат у прогонство у Туруханску покрајину на три године. Исцрпљеног епископа је мучила глад и у вагону је једини пут у животу нарушио своје гвоздено правило – строгост поста, а тим пре у току прве недеље Великог поста. Јео је, наравно, с огромном скрушеношћу и касније се сећао да управо ове године на Благовести Пресвете Богородице такође једини пут у животу "није имао рибу за утеху".

Група је пролазила кроз низ затвора – познате лењинградске Кротиве, новосибирски, краснојарски. У последњем је владика неочекивано угледао митрополита Кирила. Радосно је похитао према њему, али је био заустављен суровим: "Не познајем вас." Заиста, у затворенику Сахарову није било могуће препознати епископа Атанасија. Измршавео, обријан до главе, измучен путем, овај човек је био само слаба сенка владике. Неспоразум се, наравно, брзо разрешио, од тада су се светитељи трудили да буду нераздвајни. Касније су на неко време чак успели да живе заједно у прогонству, што их је још више зближило. Једном је због неке оптужбе владика Атанасије био бачен у локалну

²⁴ (7). 188-199.

бувару, која је била на лошем гласу. Митрополит је почео јако да се моли за владика, а затим да чита Јеванђеље по угледу на кијевског подвижника јеросхимонаха Партенија. Ускоро је епископ неочекивано ослобођен и Јеванђеље по Јовану су читали заједно. Уопште, о митрополиту Казанском Кирилу (Смирнову) епископ Атанасије је сачувао најтоплије и најсветлије успомене и волео је да говори о њему. Није чудо што су сад обојица светитеља, ови људи блиски по духу, истовремено прослављени у збору светаца. Више од тога, на икони руских новомученика и исповедника стоје заједно у првом реду, поред светог Патријарха Тихона.

Док је владика боравио у Туруханској покрајини, 29. новембра 1930. године упокојила се Матрона Андрејевна. То је за светитеља представљало тежак ударац, прекинута је његова најјача земаљска веза. "Туга је била толико велика, осећања су била тако туробна да сам својим писмима преплашио другове. У мојој усамљености једино олакшање у невољама, једина утеха било је богослужење. Господ ми је омогућио да управо од тада служим литургију..."²⁵ После смрти Матроне Андрејевна владика је почео рад на свом делу "О помињању покојника по уставу православне Цркве". На првом листу рукописа било је написано: "Посвећено сећању на моју вољену мајку..."

Тек у августу 1933. године епископ Атанасије се вратио у Владимир. Наравно, прво је отишао на мајчин гроб. Горак је био овај сусрет с мајком, једина утеха су били пријатељи који су стајали поред њега. Ту га је неко од блиских људи фотографисао с оцем Јосифом, који се док је владика био у логорима и затворима, бринуо о Матрони Андрејевној. Затим су уследили сусрети с блиским – они нису заборављали владика у овим тешким годинама, помагали су му како су могли, сад су га упућивали у догађаје. У епархији је дошло до великих промена: на катедри је био архиепископ Инокентије (Летјајев), којег је поставио митрополит Сергије, Успенска црква је била затворена (сад је претворена у антирелигиозни музеј), православни живот је наизглед замро.

Надлежни архијереј је сазнавши за долазак епископа Атанасија из прогонства послао позив да се сретну, али је владика сва његова писма оставио без одговора. Више од тога, у децембру 1933. године смело и отворено је изразио свој однос према узурпацији црквене власти – послао је писмо заменику трона Горковском митрополиту Сергију (Страгородском) о ограђивању од њега и Привременог Патријарашког Светог Синода.

Владика је своју позицију објашњавао јасно и једноставно: "Кад је митрополит Сергије изјављивао да његова овлашћења проистичу из овлашћења митрополита Петра – сви смо признали митрополита Сергија за законитог руковођу црквеног живота Православне Руске Цркве, чији првојерарх остаје митрополит Петар. А кад је митрополит Сергије, не задовољивши се оним што му је било дато и што је могао да има за живота законитог првојерарха Руске Цркве, у свом часопису свенародно објавио да њему, митрополиту Сергију не само да припадају сва права чувара места, већ да је он "заменик" и да поседује патријарашку власт... и да сам наш законити првојерарх, "митрополит Петар нема права да се меша у управу и да својим одлукама нема чак права да исправља грешке свог заменика"... тада је низ ахрипастира, укључујући и мене сматрао да овакво присвајање од стране митрополита Сергија свих права првојерарха за живота нашег законитог канонског првојерарха митрополита Петра лишава узурпатора и оних права за вођење црквених послова, која су му својевремено дата, и ослобађа православце од потчињавања митрополиту Сергију и Синоду који је он створио. О томе сам отворено написмено обавестио митрополита Сергија (Страгородског) након свог повратка из прогонства у децембру 1933. године. Одбивши било какво учествовање у црквеном раду под руководством митрополита Сергија нисам избегавао да одлазим у храмове у којима су богослужење обављали свештенослужитељи који су признавали митрополита Сергија. Оштре поруге такозваних "сергијанских" храмова и богослужења која се у њима обављају сматрао сам и сматрам "хулом против Духа Светог". Истинска ревност за веру не може

²⁵ (8). С. 8.

бити сједињена са злбом. Тамо где је злоба нема Христа, већ је присутан дах тамне силе. Хришћанска ревност може бити с љубављу, с тугом, чак и с гневом, али без греха (гневећи се не грешите). А злоба је највећи грех, неопростиви грех – "хула на Духа Светог", Духа љубави, Духа благости..."²⁶

Као одговор на писмо владике Синод је својом одлуком бр. 86 од 4. септембра 1934. године пензионисао епископа Атанасија (Сахарова) пошто се "до сад није вратио на своју катедру, без обзира што за то има могућност".

Владика Атанасије је схватао да ће супротстављање надлежном архијереју неизбежно изазвати немир међу парохијанима Владимира и да ће властодршци то обавезно искористити за још једну у низ оптужби епископа. Зато се светитељ преселио. Регистровао је место боравка у граду Јегорјевску у Московској области, али је тајно живео у селу Горушки, недалеко од Петушака. Од њега је кроз шуму било свега пет километара до Успенске цркве у којој је као ђакон служио отац Јосиф Потапов. За ово усамљено место је мало ко знао и одавде је било zgodно одржавати везу с пријатељима и својим помоћницима. Владимир је био на шездесет километара и Москва је релативно близу. И премда није било могућности за служење, преосвећени је служио. Ове службе као да су откриле нову етапу у историји наше многострадалне Цркве. Испоставља се да је епископ Атанасије постао један од руковођа оног дела Руске Православне Цркве, такозване катакомбне, која је сачувала канонску верност месту чувара патријарха, митрополиту Петру, одвојила се од митрополита Сергија и отишла у "катакомбе". Наравно, овај назив је звучан и смислили су га историчари, али он тачно преноси суштину.

Службе "оних који не помињу" односно на којима није помињан митрополит Сергије нису се често служиле, по правилу су се служиле тајно, у домаћим црквама. О њима су се сачувале надахнуте успомене учесника, између осталих Нине Владимировне Трапани, која је такође у потпуности испила горку чашу страдања за веру, која је такође у оковима и прогонствима провела преко десет година. Светитељ је тада већ погледом старца прозрео њен пут.

Једна од таквих цркава у којима је служио владика, била је домаћа црква јеромонаха Јеракса,²⁷ која се налазила на станици Лосиноостровска. Управо у овој цркви је уочи празника Свих светих, који су у земљи Руској заблистали владика освештао икону Свих руских светаца. Он ју је донео са собом. Ову икону је по наруџбини и по упутствима епископа насликала Марија Николајевна Соколов (у монаштву Јулијанија). У тешко време прогона Цркве по милости Божијој икона се сачувала и сад се налази у Тројице-Сергијевој лаври. Ова вест је представљала велику радост за владика. У свом писму уметници од 24. јуна 1954. године он пише: "...За мене је била велика утеха то што је икона Свих руских светаца коју сте насликали, прва ове врсте, била на првом храмовном празнику у првом сталном храму Свих руских светаца који је саграђен у Тројице-Сергијевој лаври драгој свим Русима ..."²⁸

Епископ Атанасије је служио и у Сергијевом Посаду (Загорску) у кући архимандрита Серафима (Батјукова). У овим два илегалним црквама обављено је неколико ђаконских и јерејских хиротонија.

На крају је НКВД сазнао где се владика Атанасије налази. Пажљиво је "евидентирани" и последњих дана априла 1936. године донета је одлука о хапшењу. 30. априла на путу из Старе Русе у Владимир свратио је у Петушки. Следећег дана светитељ је ухапшен и послат у владимирски затвор. Тако је од 1. маја 1936. године започео нови круг страшних искушења.

У подигнутој оптужници наведено је да је владика Атанасије активан учесник илегалног котрареволуционарног центра који је стварао антисовјетске кадрове "црквењака", одржавао везе с "белоимигрантском Црквом и Ватиканом" а такође с

²⁶ (9). С. 792.

²⁷ Иван Матвејевич Бочаров (1880-1959.).

²⁸ (1). Оп. V (I). Д. IV. Т. I. Д. V. С. 228.

"националистичким и белогвардејским елементом у Украјини". На овом процесу је било оптужено укупно дванаест људи. Интензивна и дуга испитивања нису сломила епископа. Он је одбацивао све оптужбе за учествовање у контрареволуционарној организацији, опрезно и прецизно је одговарао на питања да не би нашкодио људима, максимално је крио чињенице, понекад је категорички одбијао да наведе имена.

У ивановском затвору су људи мучени несаницом. Основна питања су се вртела око исте теме – зашто је епископ одбио да стане под окриље митрополита Сергија, којег је подржавала богоборачка власт.

Пресуда је у потпуности одговарала времену. 21. септембра 1936. године Специјално саветовање при наркому унутрашњих послова СССР је донело одлуку: "Сахарова Атанасија Григоријевича због контрареволуционарне делатности треба затворити у поправни логор на пет година, рачунајући време издржавања казне од 1.5.1936.г."²⁹

После неколико месеци боравка у владимирском и ивановском затвору архијереј је кроз јарославски, вологодски и лењинградски затвор 25. новембра 1936. године допремљен на циљ. Овде је остао до краја рата и овај период је био најтежи у његовом животу. У Медвежјегорску је затвореник Сахаров одређен за касира, требало је да издаје криминалцима новац. Одбити овај посао значило је доспети у самицу, а то је смрт. Морао је да пристане. Рачуница руководства логора била је једноставна: ако је затвореник архијереј, то значи да уме да чита, рачуна и пише, а то је сасвим довољно за благајника. Ако је духовно лице, значи да је сигурно поштен човек, а ако је поштен, значи да ће га криминалци преварити – доћи ће до проневере, појавиће се нова казна. Тако се и десило. Једном се за време издавања новца у бараци "неочекивано" угасило светло. Владика није стигао да на време сакрије врећицу с новцем и неко се очигледно "окористио". Већ у току првог месеца рада појавио се мањак од 1115 рубаља. Пријатељи су ускоро надокнадили овај износ, али му је ипак додата година логора и осим тога, без обзира на слабо здравље старији човек, бивши благајник, премештен је на посао у шумско добро. А сеча дрвећа је била погубљена и изузетно тежак посао.

Нису га притискале само физичке недаће – патила је душа. О овом времену у својим успоменама протојереј Василије Павлович Архангелски пише: "Све тешкоће живота у логору подносио сам заједно с епископом Атанасијем на свим пословима у различитим логорима. Смрт је често замахивала косом изнад наших глава, али ју је Анђео-Чувар одвраћао у тренуцима кад се чинило да је смрт неизбежна. Посебно се сећам неких случајева кад смо обојица јако туговали због изгубљеног раја, кад смо били лишени могућности да служимо. Велики петак. Из далеке прошлости наврле су успомене о службама у овим данима – а ми смо на сечи шуме, у мочварној густој непроходној шуми, пропадамо у блато, постоји опасност да пропаднемо у такозване "вучје" јаме, које су заметене снегом, и ко је доспевао у њих одмах је гинуо. И у оваквој ситуацији исповедали смо се један код другог. Он је био мој духовник, а ја његов. Откривали смо један другом све скривене мисли, оно што је мучило душу, за чим је она чезнула..."³⁰

У мају 1937. године владика је без објашњења затворен у казнени изолатор. С изузетком кратког времена у њему је провео три месеца. Ова година је била најстрашнија – колико је крви тада проливано у земљи! И у првим редовима осуђеника на смрт увек су била духовна лица. Касније је епископ Атанасије причао да је сваке ноћи неколико затвореника одвођено на стрељање. Владика је све време чекао на ред и свакодневно се спремао за смрт, међутим, она га је сваки пут заобилазила. У децембру је преосвећени враћен на претходно место, али више није могао да ради на сечи шуме.

Ипак је пронађен посао за архијереја. Владика је постао руководилац бригаде за плетење опанака и дежурни у бараци. Сад је требало да чисти просторију и да се брине о порцијама хлеба и талонима, да прима хлеб за бригаду. Због тога је морао да устаје у три

²⁹ (2). С. 205.

³⁰ (1). Оп. IV. Д. V. С. 10.

сата ноћу. Посебно га је замарало чишћење, јер владика ништа није умео да ради лоше. Ако је радио, радио је савесно. Други су то користили. Морао је да чисти тоалете и уместо њих.

У писмима блиским људима владика Атанасије није задржавао пажњу на тежини своје ситуације, али сад можемо да оценимо колико је његов крст био тежак. У изјави народном комесару унутрашњих послова СССР од 2. фебруара 1939. године читамо: "...Сад се налазим у казненом Разводном одељењу, на тешким, потпуно исцрпљујућим пословима који превазилазе моје снаге. Инвалид сам, имам 51 годину, срце ми је болесно, губим дах приликом ходања, исцрпљен сам, а свакодневно морам да пешачим по 4-5 километара, а понекад и више и да на послу по сваком времену проведем по десет сати и више. Кажу нам: "Таман и да цркнеш, а мораш да будеш 10 сати на производњи, не рачунајући пут." Лети сам био на таквом "инвалидском" послу као што је утовар дрва на шлеп, кад сам по цео дан морао да пребацујам тешке сирове цепанице дугачке по метар. У јесен на "инвалидском" послу – изградњи пута од балвана – морао сам да с још једним човеком, често на велика растојања, управо посечено сирово дрвеће од по 8-9 метара дужине, унутрашњег пречника од најмање 10 сантиметара, и да притом често скачем по брежуљцима, камењу, преко пањева. Сад сам на "лаком" послу где свих 10 сати скоро непрекидно морам да машем метлом или лопатом. Руке ми се одузимају, прсти ми трну, леђа ме боле, ноге једва вучем...

...Уопште, ужасна је атмосфера равнодушности, немилости, егоизма, доушништва, пријава, тежња да се на несрећи других сагради сопствена срећа, одвратно окружење псовки чак од стране људи на руководећим дужностима, поткупљивања (које не тражим), мита (које се трудим да не дајем), лоповлука, који остаје скоро некажњен, све то ствара изузетно тешке услове за живот, причињавају масу непотребних страдања која никоме нису од користи...

...Не молим за милост, не тражим самилост. Знам да совјетска власт не може да се односи према мени сасвим добронамерно, јер не кријем да ја као верујући човек и служитељ Цркве немам и не могу имати солидарности са ратоборно-безбожничком влашћу у питањима мог религиозног уздања и религиозног служења. Због тога сам уз Божију помоћ спреман на затворе и на горке радове у логорима...

Ако сам у периоду штеточинских екстремности од стране неких радника НКВД осуђен на робију у изузетно тешким логорским условима без довољно основе – пустите ме на слободу. Ако пак мој боравак на слободи не може да се трпи – дајте налог да будем затворен, макар доживотно, у затворену тамницу, где не би било ових мучења, и моралних и физичких, која сад морам да подносим."³¹

Разуме се, епископ је био одбијен, али је ипак остао онакав какав је био. О том времену су се сачувала топла писма упућена Јосифу Потапову, верном другу. У њима су бол, и радост, и нада, душевни немири и утехе. Навешћемо одломке из њих: "...И колико је мојих млађих другова већ напустило земаљску долину!.. Да ли много година или дана и мени преостаје да лутам у овој тужној долини?.. Желео бих само да ми буде дато толико времена колико би било довољно за обраду онога што планирам да напишем из црквеног устава и руске хагиологије, за шта сам материјал често прикупљао с великим напором у току многих, многих година, о чему не напуштам мисао чак ни у мојој садашњој ситуацији, размишљајући о неким детаљима, разрађујући планове... Ради овог рада спреман сам да молим и да ми скину годину дана, како бих се што пре латио вољеног, драгог посла. Желео бих да завршим чланак "О помињању покојника" који је веома хвалио митрополит Кирил и инсистирао на његовом ширењу..."³²

"...Знам, ради Господа све треба да поднесемо стрпљиво, и колико је могуће, и ја се грешан и нестрпљив, смиравам. Само, није то лако. И како помислим на све ове некадашње и нове растанке, на све оне који су отишли на онај свет, на оне који још увек

³¹ (1). Оп. V (1). Д. V. Д. VI. С.28-42

³² Исто, д. III, Д. IV, С. 6-12.

лутају у овој долини туге, који се можда налазе и недалеко од нас, али од којих и о којима нећу добити никакву вест – болно ми се стеже срце и плаче ми се... и уздишем ка Господу са сузама: "О, сачувај оне који још увек живе, који су драги мом срцу... сачувај их здраве и срећне до мог повратка, дај ми да се још видим с њима на овом свету, да се утешим општењем с њима у молитвама и Тајнама, да се насладим беседом очи у очи..." И само оне околности о којима сам ти писао у прошлом писму – жеља да напишем оно што сам замислио, да обрадим материјал који сам спремао у мојим књигама и записима дуго низ година – само ове две околности ме приморавају да желим што скорије ослобођење. А с оним што је тешко у мојим околностима, спреман сам да се помирим, тим пре што ми Ваше бриге и бриге других веома олакшавају тегобе, теше ме и радују..."³³

Почетком рата затвореници су пешке послати у Архангелску област, у Оњешке логоре у близини Каргопоља. Четири стотине километара кроз шумске путеве и села морали су да носе своје личне ствари. Храна је била никаква, над изможденим путницима ројили су се облаци крвожедних комараца и осталих инсеката – то је било право мучење. После пута владика је тако ослабио да је по бараци ишао са штапом, мислио је да неће преживети, чак је написао тестамент. Али и у овим условима епископ је остао онакав какав је био. Рат је био у току, он је био руски патриота и у заточеништву ју је бранио на свој начин. У августу 1941. године преосвећени је сачинио "Молебно појање за Отаџбину" пуно дубоког покајања и велике молитвене снаге, оно је обухватало све стране живота наше земље. Касније је владика сачинио молебне "О онима који су у жалостима и различитим невољама", "О непријатељима који нас мрзе и вређају", "О онима који су у тамницама и заточеништву", "Благодарење за добијену милостињу", "О престанку ратова и за мир целог света". Кад је крајем 40-их и почетком 50-их година почела борба за мир у целом свету док је био у Дубровлагу сачинио је молитву "За мир целог света", исправно сматрајући да је молитва православаца делотворнија и успешнија од других дела. Сам ју је читао свакодневно на то је подстицао друге.³⁴

Затвореници се нису дуго одмарали после пута. Без обзира на физичку немоћ архијереј је поново послат на тешке послове. У својим записима владика пише: "Радио сам на шумској берзи. Норму нисам испуњавао, добијао сам казнену порцију. Радио сам као дежурни. Гладовао сам, није било ни новца, ни пакета. Био сам крајње ицрпљен." Ипак, Господ није дозволио да умре, време светитеља још није наступило. Епископ је 13. јула 1942. године послат у град Голишманово у Омској области (сада Тјуменској).

Након четири месеца рада на дужности ноћног стражара у једном од совхоза владика се настанио у граду Ишиму код неких љубазних стараца. Код њих је живео скоро годину дана. Блиски људи су већ почели да покушавају да издејствују да инвалид буде пуштен код њих на издржавање казне, али су се папири опет негде загубили, и како се испоставило – то није било случајно – убрзо је уследило ново хапшење. Оптужница је гласила: припадност организацији "Антисовјетска црквена илегала". Од хапшења 7. новембра 1943. године до јуна 1944. године светитељ је премештан из једног затвора у други. За ово време боравио је у ушимском и омском затвору, а од московских у Лефортовском, Бутирском и Краснопресненском затвору. Најстрожи режим је био у Лефортовском, али су самице за владика биле срећа, имао је ретку могућност да буде без непријатних суседа. Могао је неометано да се моли, да се удуби у себе: самице су за монаха представљале својеврстан затвор. Из овог периода су се сачували протоколи с ислеђивања који нам дају огроман материјал за размишљање. Владика је на сва питања одговарао мирно, сигурно, одмерено и с великим опрезом, ако се радило о другим људима. Своје позиције није крио, изјављивао је да је убеђени присталица самодржавне монархије, али да као хришћанин мора да буде грађански лојалан совјетској власти и да никакву активну борбу против ње није водио. Међутим, у питањима вере је увек остајао чврст противник безбожне власти.

³³ Исто, д. III, Д. IV, С. 13-18.

³⁴ Исто, д. IV, Т. I, С. 60.

Резултати истраге су се у потпуности могли предвидети. Ево извода из протокола бр. 29 са Специјалног саветовања при Народном комесаријату унутрашњих послова СССР од 1. јула 1944. године: "Одлучено је: Сахараова Атанасија Григоријевича због учествовања у антисовјетској организацији и за антисовјетску агитацију треба затворити у поправно-радни логор на издржавање казне од осам година, рачунајући од 9. новембра 1943. године".³⁵

Епископ је у Сибир путовао заједно с јеромонахом Јераксом. У логору је владика одређен за рад на чишћењу септичких јама – то је био врхунац изругивања над архијерејем, али је владика мирно примио нови посао и уредно га је обављао. Зато је сад имао више слободног времена, иако није увек имао могућности да га искористи, због тога што је у бараци било мрачно, а лампа на керозин је за владика остајала недопустиви луксуз. Неки начелници су се према њему односили са самилошћу. Једном је један предложио епископу да промени посао, ипак су то, каже, нечистоће, али је владика одбио и с осмехом приметио: "То се за мене неће залепити."

Велика утеха биле су тајне службе, јер су владика и отац Јеракс имали пољску цркву у име иконе Мајке Божије "Отрада и Утјешеније". Она је прво за време хапшења јеромонаха била конфискована, а затим се на чудесан начин вратила. Икону су крили у складишту с поврћем, где је отац Јеракс био стражар и ноћу су тамо такође обављали богослужења. Владика се веома зближио с оцем Јераксом, зато што су њихове чисте душе биле сличне и њихова вера је била чиста. Заједно су се молили, заједно су туговали због судбине Цркве Божије, све им је било заједничко, и један другом су били духовници. Кад је умро отац Јеракс, који се уз помоћ владике 1957. године преселио у Владимир,³⁶ епископ му је уступио своје место на гробљу поред мајке. Пријатељи су после смрти владике Атанасија почивали с леве и десне стране гроба Матроне Андрејевне до 14. октобра 2000. године – дана обретења светитељевих моштију.

1945. године изабран је нови патријарх. После интронизације Свјатејшег Алексија сви свештенослужитељи који су били заједно с епископом Атанасијем, размотрили су насталу ситуацију и сложено решили да "...На молитви треба изговарати име патријарха Алексија као нашег патријарха." Сад се ово обавезно чинило.

Испоставило се да је наступио нов период, да епископ Атанасије опет може бити потребан, да опет може да поклања своја огромна знања и искуство Мајци Цркви. Преко Владимирског епископа Онисима (Фестинатова) владика се обратио Свјатејшем с писмом у којем је молио да Патријарх, ако сматра да је могуће, покрене заступање пред одговарајућим органима да се њему, епископу Атанасију, робија у логорима замени издржавањем казне у неком од московских затвора уз давање могућности да у њему ради користећи богослужбене књиге под руководством и надзором Патријарха. Владика није добио одговор на ову молбу.

1946. године уследила је још једна казна у логорима. Епископ је преко Маријинског пункта за пребацивање из московских затвора отишао у темниковске логоре у Мордовији недалеко од Сарова.³⁷ Тамо је опет одређен да плете опанке, али више није имао снаге ни за то. Од 1947. године владика је већ припадао групи инвалида који су могли да не раде због старости, напунио је 60 година. Четврт века је светитељ лутао по логорима и прогонствима. Какве су га патње задесиле! Чинило се да су до краја исушиле душу, покриле је кором безосећајности, посебно према туђим невољама. Међутим, сви они који су долазили у додир с владиком осећали су његову велику љубав према људима, топлину и срдачност. И у логорима је имао много пријатеља, они су сатима слушали светитеља и чудили се величини његове душе, неки су епископу Атанасију чак посвећивали песме. Ево једне од њих.

³⁵ (2). С. 243.

³⁶ 10. фебруара 1959.г.

³⁷ 1948. г. Темниковски логор је реорганизован у логор специјалног режима и почео је да се назива Дубравни, једноставније – Дубровлаг.

Колико ми је дало пријатељство Ваше:
Преобразивши чудесно вечери,
Испунило их је беседама о службама,
О подвизима, вековима и градовима.

Да, знања је Вашег невероватно сећање:
Света Русија у свим делима својим,
И градња вековна и свака година, и камен
Трепере од живота у нежним речима.

Слушам их и чини ми се,
Да оштрији и дубљи постао је и мој мислени поглед,
И да сам векове доживео у тренуцима,
И Русије снежне преда мном пространства.

27. новембар 1948.г.

*П.Востоков (псеудоним П.Н.Савицког)*³⁸

У лето 1951. године ближила се крају последња казна, руководство логора је предложило затворенику Сахарову да наведе рођаке или блиске људе који би могли да га узму на издржавање. Светитељ је навео имена неколицине људи, али се у дубини душе надао да ће патријарх схватити важност и потребу његовог рада за Цркву и да ће га примити као пензионисаног епископа у једном од манастира у којима би могао да ради у мирној кабинетској атмосфери. Чак се и логорска администрација са саосећањем односила према владика и по њеном савету епископ је поново написао писмо Свјатејшем. Светитељ га је молио да га прими као једног од браће Тројице-Сергијеве лавре, чијим је монахом себе увек сматрао. Коверат је послала специјална јединица логора као државну пошиљку, односно писмо није могло да не дође до примаоца, али одговор није уследио.

На специјалном саветовању при министру државне безбедности СССР-а од 5. марта 1952. године донета је одлука: "Сахарова Атанасија Григорјевича после издржавања казне из логора и прогонства треба ослободити и упутити га да се настани у дом инвалида под надзор органа МГБ".³⁹

Међутим, владика су као и пре држали у логору, а неизвесност атмосфере је трајала до 1954. године. Ово је деловало угњетавајуће, али је без обзира на то дух светеља био узвишен. Писма из овог времена показују како је храбрио друге, подржавао их и притом као да је био свестан своје победе над немоћном тамом. **Проидохом сквозе огањ и воду, и извел јеси ни в покој** (Пс. 65, 12). **"Уђосмо у огањ и воду; али си нас извео на одмор"** (Пс. 66, 12)

"Не падајте духом, рођена моја," пише он 4. октобра 1953. године монахињи Маргарити у Петушке. "Верујем: безмерно мноштво наших грехова потонуће у бездану Божијег милосрђа.

Божији суд није исто што и људски судови. Ако овде траже све за шта могу да се ухвате да би оптужили човека – тамо ће (ако није грешно да се тако изразим) тражити све за шта би могли да се ухвате да оправдају човека. И једна марамица, наквашена сузама, на тасу правосуђа Божијег претегнуће све наше грехове, као што је било с једним разбојником. Поред свих наших недостатака ми ипак имамо једну такву закачаљку у коју

³⁸ (6).

³⁹ (2). С. 144.

се чврсто уздам – то је оно што се много пута понавља у чину монашког погребња: "Твој јесам аз... Твоја јесам аз: Твоји смо, Господе... За име Твоје, спаси нас." Поред свих својих грехова никад се нисмо одrekli имена Твог, нисмо се стидели да се називамо хришћанима. Зато можемо смело да кажемо с псалмопојцем: **Услиши, Господи, правду моју...** "Услиши, Господе, правду моју..." Ту истину да се нисмо одрицали од Христа. Можемо да кажемо чак и више: **За словеса устен Твојих аз сохраних пути жестоки. Ради ријечи уста Твојих држим се путова оштрих.**" Дакле, не падајте духом ни Ви, рођена моја: опасна је безбрижност, али ни чамотиња није ништа мање опасна.⁴⁰

Владика је чекао упут у дом инвалида. Није имао куда да иде пошто није добио дозволу да живи ни на једној од адреса блиских људи које је навео.

19. маја 1954. године епископ се преселио у Зуброво-Пољански дом инвалида за бивше затворенике у Мордовији, на шеснаест километара од села Потма. Владика је радосно саопштио пријатељима своју нову адресу. Међутим, и овде га је очекивало разочарење. У прво време није било чак ни оне минималне слободе коју је толико желео, режим је остао затворски, понекад чак и строжи. Ограничавана је преписка, није било медицинских прегледа, шетње су биле на ограниченом простору, где није имао куда да се сакрије од врелог сунца. И, разуме се, није му се дозвољавало да напушта територију дома. Очигледно, светитељу је било тешко у овом дому инвалида, ако је одлучио да сумира свој исповеднички живот. Крајем 1954. године написао је своју прву варијанту аутобиографије – "Датуми и етапе мог живота", у којој етапе нису биле само симбол степеница по животу, већ и у буквалном смислу, етапе прогонства.

Овде, у овај дом-затвор инвалида пријатељи су ипак долазили. У јесен 1954. године жена оца Јосифа, Марија Ивановна Потапов, монахиња Маргарита и Лидија Ивановна Золотов⁴¹ посетиле су владика. Данас је у животу остала само последња, тада најмлађа. Како је заблистало њено лице кад је почела да се сећа овог путовања: "Тамо је у близини било село, а у њему су живеле две монахиње. Мати Маргарита се брзо договорила с њима и ми смо се сместиле код њих. Одмах смо отишле у затвор. Унаоколо је била ограда, бодљикава жица. Страхота. На улазу стоји чувар. Наравно, нису нас пустили, рекли су: "карантин". Међутим, међу људима који су дошли било је и оних с богатим искуством, одмах су нашли пут. Марија Ивановна је ризиковала, пришла је близу чувару и нешто му је брзо казала. Дугајлија је живнуо, тутнуо је песницу у џеп и ускоро је хитро отишао. Убрзо је стражар већ шапутао Марији Ивановној: идите, вели, до трећег стуба ограде, тамо је пукотина, ваш ће тамо доћи, само немојте да разговарате. Лидија Ивановна наставља: "Све три смо се прилепиле за ову пукотину. Једна стоји, друга је на коленима, трећа лежи на земљи. Гледамо, иде владика. На себи има неку дугачку сиву војничку блузу, опасан је кајшем, носи обичне панталоне, а на глави скуфију. Застао је преко пута, брзо нас је обема рукама благословио и кренуо даље. Није смео да се задржава. А нама је и то било драго, ридамо од среће што га видимо." Тог дана смо успеле да организујемо само предају пакета, али већ је и то била победа. Владика је женама које су допутовале могао да преда цедуљицу са изразима захвалности. Увече су се све молиле, читале су акатисте, молиле Господа да им дарује сусрет с владиком. Ујутру су дошле на улаз, а тамо им саопштавају да је карантин укинут и да могу да виде рођака. Епископ је пуштен, сви су по страни сели на траву, постављају питања владики, а њега више занимају пријатељи, људи који су му били верни, а о себи прича само тако, успут. Следећег дана светитеља су пустили већ на цео дан, у кућици монахиња био је празник.

Марија Ивановна је морала да путује. Кроз Потму су пролазили транзитни возови, а карата није било. Испред шалтера на каси стоји огроман ред, сви се секирају, нервирају. Опет наводимо речи Лидије Ивановне: "Стојимо, ражалостиле смо се. Карата нема, а треба да отпутујемо, макар Марија Ивановна. Одједном реду прилази мушкарац и иде право према нама: "Коме треба карта до Москве?" Одмах смо се залепиле за њега,

⁴⁰ (1). Оп. V (I). Д. II. Д. III. С. 181-188.

⁴¹ Од 1992.г. монахиња Људмила. 10. маја 2004.г. пострижена је у схиму с именом Лидија.

провериле на каси, карта је била исправна, испратиле смо Марију Ивановну. А следећег јутра исто такво чудо се десило и за мати Маргариту и мене. Наравно, то се десило по молитвама владике."

Почетком 1955. године услови су ублажени: укинута су стражари у дому и човек је могао да иде куда жели. Али владика ову елементарну привилегију више није могао да ужива, једва је ходао.

Још тог лета, осећајући неумољиво погоршање свог стања, епископ је написао писмо председнику Совјета Министара СССР-а Г.М.Маленкову. На крају је истицао: "...Одлучујем се да Вас молим, грађанине Председниче, не за милост, не за снисхођење, већ само за правичност..."

Знам да моја идеологија као верујућег човека и служитеља Цркве не одговара совјетској идеологији. Радости због успеха атеизма не могу бити моје радости. Међутим, совјетски закони не прогањају људе због религиозних убеђења. У Совјетском Савезу влада слобода савести. А политички посленик никад нисам био, ни у време пре револуције, ни у совјетско време, никада ни у каквим политичким организацијама нисам учествовао, никакве политичке наступе нисам имао. Ватрено волим домовину и све њене туге и све њене радости су моје туге и радости.

1. Сад, у старости, не размишљам ни о каквој црквено-друштвеној делатности. Имам једну жељу – да мени, 67-годишњем болесном старцу буде омогућено да проведем сада већ невелик остатак мог живота, не међу туђим људима, не у хладној званичној атмосфери самачког дома, не у атмосфери сталних сумњи, претреса, упозорења и угњетавања, већ у тесном малом кругу мени блиских лица, уживајући њихову бригу и негу и да на њиховим рукама, а не у болесничком кревету, могу мирно да умрем.

2. И зато Вас молим, грађанине Председниче, да узимајући у обзир моје лишавање слободе више од 32 месеца преко мере са свим наведеним компликацијама, дате налог који од Вас зависи, да ми буде враћена потпуна слобода."⁴²

Тешко је рећи да ли је ово писмо утицало на одлуку власти, али 5. фебруара 1955. године МУП СССР-а је донео закључак о ослобађању владике Атанасија из дома инвалида под старатељством Г.Г.Седова⁴³ и разуме се, под јавним надзором милиције. 14. фебруара добијена је санкција главног јавног тужиоца СССР-а, а 2. марта епископ је већ потписао да ће се најкасније 30. марта пријавити Тутајевском рејонском одељењу милиције. По владику је дошао Георгије Георгијевич, и 7 марта су отпутовали у Тутајев.

Напокон је наступила дуго очекивана слобода, истина, испоставило се да је релативна – два пута месечно је морао да се јавља у милицију. Без обзира на све, то је била слобода. Сад је требало да одлучи како ће даље живети, како ће себе и своје духовно искуство поклањати на добробит Мајке Цркве. На овом путу су стајале извесне препреке.

Још док се налазио у Зобово-Пољанском дому инвалида владика Атанасије је у јануару 1955. године добио писмо од свог блиског друга архиепископа Симона (Ивановског), у којем је овај описивао своју посету Патријаршије и сусрет с Његовом Светошћу. Владика Симон је изјавио да је патријарх спреман да прими на службу епископа Атанасија, јер је постојала велика потреба за архијерејима, али не зна како се владика односи према првојерарху. Због тога је архиепископ Симон препоручио епископу Атанасију да се обрати Патријарху и да изрази свој однос према њему, истовремено да искаже своју молбу да му се омогући да заврши свој рад на добробит Цркве. У свом одговору пријатељу од 14. јануара владика Атанасије с горчином истиче да се обраћао лично Патријарху 1945. и 1951. године, али никакву вест од њега није добио. Више од тога, владика је преко незваничних извора сазнао да га Патријарх не сматра "својим". Због

⁴² (10). С. 597-604.

⁴³ Г.Г.Седов је светитеља Атанасија познавао од 20-их година. Почетком 30-их преселио се из Владимирске области у град Тутајев у Ярославској области. У току свих "горких" година није губио везу с владиком и стално се бринуо о њему. Пријавио се да буде старатељ владике. Умро је 1959. г. Прослављен је у збору светаца у децембру 2000.г. Његове свете мошти почивају у храму града Тутајева.

тога светитељ не види смисао у новом обраћању, тим пре што његово здравље више не омогућава да обавља посао за који је био спреман пре десет година. Без обзира на то епископ је у априлу послао из Тутајева писмо Његовој Светости Патријарху Алексију. У њему је још једном, не у својству оправдања, већ ради утврђивања истине укратко изложио оно што је раније покушавао да саопшти Патријарху у својим писмима, и осим тога, истакао је: "...По овим или оном црквеним или нецрквеним питањима ја могу имати своје погледе и суђења, који можда нису увек и у свему сагласни с Вашима. Али из историје Цркве знамо да су и велики оци имали лична мишљења, која Црква није прихватила, али који нису послужила за осуду отаца. А ја општецрквене интересе увек стављам изнад свих мојих личних симпатија или антипатија.

Дубоко жалим и боле ме савремене црквене поделе и несугласице и у својим грешним молитвама усрдно молим Великог Архијереја и Главу Цркве да дарује мудрост и поучи све православце да поступају тако да не греше против црквеног јединства, да не умножавају саблазни и да поступају по савести. Молим Господа да да мудрости свима који су на црквеном кормилу да управљају речју истине...

Због здравственог стања не могу да примим било какво црквено-друштвено послушање. После многих година мојих невољних лутања желео бих да ово мало дана живота што ми је остало проведем у осамљености и тишини, на извештан начин као у затвору. Али ако Господ благослови планирам да и у мојој осамљености уз Божију помоћ и по Вашим светим молитвама наставим рад о којем сам Вам писао 45. и 51. године и прошле године оцу протопрезвитеру⁴⁴ и за који, сматрам, ако ми Господ помогне да завршим, неће бити бескористан за Православну Руску Цркву..."⁴⁵

Неколико дана касније владика је добио позив од Патријарха да дође код њега у лавру. У свом писму-одговору он ватрено благодари за овакву пажњу и саопштава да му, нажалост, није дозвољено да напушта место боравка и осим тога, здравствено стање је такво да би се могло пожелети боље. Веома је занимљиво оно што је прецртано у концепту: "Веома ме је ражалостило то што Вас је отац протопрезвитер довео у заблуду преношењем непроверених и апсолутно лажних гласина, које потичу од настојатеља цркве села Алексејевско о томе да сам наводно посетио Москву у току минулих година. Од маја 36. до марта ове 55. године нисам имао слободу кретања и само сам два пута, 43. и 46. године, довожен у Москву где сам се по неколико месеци налазио у московским затворима."⁴⁶

Пред празник Успења Пресвете Богородице владика Атанасије је добио саопштење од епископа Угличког Исаије, викарног епископа Јарославске епархије, да је на његову молбу Његова Светост Патријарх одредио пензију од хиљаду рубаља месечно. Зато је Патријарху Алексију 28. августа 1955. године било упућено писмо у којем светитељ, између осталог, пише: "Трошење на мене тако значајних црквених износа не одговара мом претерано кратком служењу Цркви Божијој и обавезује ме на двоструку благодарност Господу Богу и Вашој Светости."⁴⁷ Владика скромно не помиње да је сав његов живот исповедника посвећен служењу Богу и Његовој Цркви.

Из писама из Тутајева упућених блиским људима видимо како је владика било тешко и морално, и физички. Притискали су га неискреност и неистина у највишим црквеним круговима, понекад просто превара, што се неизбежно одражавало на саму Цркву. Збуњивала га је позиција у заштити православне вере, у односима с богоборачком влашћу. Владикина чиста душа је крварила, искрено је туговала: "...Тако је болно, тако

⁴⁴ Николај Фјодорович Колчицки (1890-1961.) – протопрезвитер. Од 1924.г. настојатељ московског Богојављенског храма у Јелохову, који је касније постао патријаршијска саборна црква. Од 1941.г. – управник послова Московске Патријаршије, од 1956.г. – председник Школског комитета при Светом Синоду.

⁴⁵ (10). С. 3-5.

⁴⁶ (1). Оп. V (1). Д. I. Д. I. С. 1-9.

⁴⁷ Исто. Д. I. Д. II С. 13-14.

тужно, тако тешко. Плаче ми се... и често плачем..."⁴⁸ Стање је погоршао још један тужни догађај: епископа је посетио његов бивши келејник јеромонах Дамаскин (Жабински). Сусрет је био радостан, али кратак. Јеромонах је пожurio код своје духовне деце у Рибинск и тамо се 18. јуна изненада упокојио. Под утицајем изненадне смрти блиског човека владика Атанасије је у писму оцу Јосифу послао завештање. У њему је молио да, наравно, ако буде могуће, дође на сахрану, изврши погреб не кршећи црквени устав, и између осталог је истакао: "...Ако ми Господ помогне да обрадим и препишем мој чланак "О помињању покојника" послаћу Вам један примерак. Прочитајте га пажљиво и у случају ако Вам Бог буде судио да управљате сахраном, потрудите се да све уредите онако како је наведено у мом чланку..."⁴⁹ Ово је за владикау било веома важно.

Можда је смрт оца Дамаскина некако утицала на убрзање рада на рукописима. Главни координатор овог посла постала је Олга Александровна Остолопов, а основну улогу у прекуцавању рукописа преузела је Јелена Владимировна Апушкин. Владика је с њима водио интензивну преписку.

Ипак, преписка није могла да замени непосредно општење и премда су владикау понекад посећивали пријатељи и брижници, ипак је био сам. Поред њега није било људи с којима би могао да подели своје мисли и који би га разумели. "Негују ме с искреном љубављу. Радују ме вести које добијам од знаних и незнаних. Колико је у њима љубави, нежности и бриге... Ово ме теши, ово ме делимично умирује..."⁵⁰ Душа је жудела за тим да одлети из овог, ако не златног, онда сребрног кавеза. Требало је да покуша да се пресели ближе Москви и Владимиру, родној кући, а самим тим пријатељима и верној деци. То је било практично немогуће, али је монахиња Маргарита учинила чудо. У октобру 1955. године обишла је све обласне власти и издејствовала је дозволу за пресељење владике у Петушке. Не губећи време мати је почела да тражи кола, тада то није било једноставно, а и човек је требало да буде поуздан. Избор је пао на Алексеја Филотејева.⁵¹ Он је имао малог "москвича" из прве серије, који је био прозван "стеница". Алексеј је као верујући човек без колебања пристао да превезе епископа. Сва припрема за пресељење се држала у строгој тајности. Возило је 23. октобра стигло у Тутајев, а увече 24. октобра 1955. године владика Атанасије се већ налазио у Петушкима.

Пресељење је било обављено толико неочекивано да нису стигли ни да припреме место за светитеља. Прву ноћ је провео у црквеној стражарници где је својевремено ухапшен, а онда је прешао код мати Маргарите преко пута укусо, у парно купатило у Кибиревској попречној улици број 1А. Мати је и сама сасвим недавно овде прославила уселење. Ову кућицу јој је дала газдарица Прасковја Тимотејевна Бочкин кад је претходно место становања, такође парно купатило Љапакиних преко пута реке постало сасвим трошно. После неколико дана мати Маргарита се договорила с удовицом старешине храма, оца Петра, и владике је дата собица с једним прозором у броју 6 у Кибиревској попречној улици. Овде је могло да се живи, али се епископ осећао као подстанар. Није увек могао да ради за писаћим столом кад је то желео. Гости који су долазили и одлазили такође су сметали домаћинима. Морало је да се иде на компромисе. Подршку и срдчан однос према себи владика је нашао код комшиница – сестара Золотов, које су заједно с мајком живееле у собици иза зида у другој половини куће. Иако се у смислу свакодневног живота о владике бринула Александра Ивановна Бобков⁵² Золотове су се трудиле да реше епископу друге проблеме, помагале су му чиме су могле. Валентина

⁴⁸ Исто. Д. I. Д. II. С. 93-96.

⁴⁹ Исто. Д. III. Д. IV. С. 103-108.

⁵⁰ Исто. Д. III. Д. IV. С. 93-96.

⁵¹ Алексеј Семјонович Филотејев.

⁵² Рођена је 1910. године. Брижна, вредна, била је келејница владике још од 1930. г. 1937.г. осуђена је на пет година логора. После ослобођења се вратила кући. Активно се дописивала с владиком док је био лишен слободе. Живела је по монашким правилима, али је постриг примила пред саму смрт. Монахиња Атанасија је умрла 20. јануара 1994.г. 20-ог дана после пострига.

је научила да куца на писаћој машини и прекуцавала је његове радове, Ана је обезбеђивала пријем и пошиљку кореспонденције пошто је радила на пошти.

Владика је, наравно, знао да су Петушки његово последње земаљско уточиште и зато је поново написао аутобиографију, али детаљнију, за разлику од прве варијанте. Штури, али врло садржајни редови говоре о многом. Иза њих је сав исповеднички живот светитеља, који никако не може бити смештен у обичне људске оквире. "Етапе и датуми мог живота" се завршавају следећим речима: "27. јуна (по старом календару) 1954. године навршиле су се 33 године архијерејске службе. За то време:

- на служењу у епархији 2 године 9 месеци 2 дана,
- на слободи, али не на служби, 2 године 8 месеци 2 дана,
- у прогонству 6 година 7 месеци 24 дана,
- оковима и на тешким радовима 21 година 11 месеци и 12 дана.

У животу обично бива: што је дужи растанак тим су везе слабије. Хришћанска љубав мења овај поредак. Моји добри брижници, подстакнути хришћанском, а не светском љубављу сваке године све више испољавају своју бригу и старање о мени, са сваком годином умножавају своју милостињу. Ако ми је за прве 2 године и 4 месеца било послато 72 пакета (у просеку око 30 годишње), последње, 1954. године било их је већ 200. Нека Господ не остави Својом милошћу моје добротинитеље. Верујем: рећи ће им онога дана. *Ходите, благословени... у тамници сам био и посетили сте Ме...* својом љубављу, својим бригама и старањем."⁵³

Иако се живот помало уређивао, услови нису у потпуности задовољавали владика. Овде је опет мати Маргарита покренула бурну делатност и поприлично брзо је прикупила новац. Требало је напакон обезбедити владика право место становања. Договорила се с газдама да сагради кућицу на њиховом имању на месту парног купатила која би формално припадала Бочкинима, а практично – епископу. Такав је био договор. Кућица је саграђена преко пута укусо од Свето-Успенског храма, али владика практично није имао прилике да живи у њој. Газде су осећајући своју правну силу за своје односе са станарима постављале масу услова, који нису увек могли бити прихватљиви. У принципу, морали су да траже ново место становања. 1960. године уз помоћ поштовалаца и пријатеља (посебан допринос дали су отац Јосиф и архиепископ Пимен (Извеков), будући патријарх) успели су да купе кућицу у којој је последње три године живео и престао се у Господу отац Исидор. А у овој кућици су остале мати Маргарита и инокиња Евдокија која је неговала мати. После смрти монахиње инокиња је овде живела још тачно двадесет година.

Нова кућа је постала и домаћа црква. Ради се о томе што је у прво време по доласку у Петушки, док је још имао снаге, епископ Атанасије долазио на богослужења у Свето-Успенски храм на празнике и молио се у олтару. Није му дозвољено да учествује у служби. На његову молбу да служи у храму иза затворених врата само с једним ипођаконом овлашћени за послове Руске Православне Цркве је одговорио да ће дозволити да служи само без архијерејских регалија. То је био груб и увредљив покушај мешања у унутрашње ствари Цркве. Владика је престао да одлази у петушкинску цркву и наставио је да служи у свом домаћем храму. Овде је свакодневно служен дневни богослужбени круг, и премда се одвијао келејно, обављао се са свом тачношћу по уставу и у целини.

По сећањима келејнице Нине Сергејевне Фиолетов у 7 сати су почињале јутарње молитве, затим су следиле полуноћница, јутрење, часови и обедница. У 11 сати – доручак, разговори с гостима, одговори на писма, рад на рукописима. У 14 – ручак. Од 15 до 16 сати и 30 минута – одмор, после њега чај, затим вечерња. У 19 сати вечера и повечерје. У петак се ако није било службе са славословљем, служио велики парастос на којем је владика помињао много имена из свог великог синодика. После вечерњих молитава следио је чин благодарења, који је сачинио светитељ. У предговору је владика истицао: "Благодарствени молебан треба служити сваки пут после добијања ове или оне милости

⁵³ (1). Оп. II. Д. II. С. 24.

Божије, после срећног завршетка сваког озбиљног посла, на рођендане, значајне годишњице и јубилеје. Али, бујица милости Божјих је безгранично велика, Господ их излива на нас, може се рећи, на сваком кораку и у великом, и још чешће у малом, свакодневном, што ми не ценимо како треба, а понекад уопште и не примећујемо. Ако људима за малу услугу сваки пут говоримо "хвала" тим пре треба приносити благодарење за безбројне милости Божије њиховом Даваоцу, а посебно сумирајући све што је проживљено у току дана. Зато би било добро да се свакодневно вечерњим молитвама придружи благодарење..."⁵⁴ У 11 сати увече владика је благосиљао госте да одмарају, а сам је настављао да ради до дубоко у ноћ, најчешће до 2 сата.

Свету литургију епископ је служио на велике празнике, обично једном месечно. Уочи тог дана свеноћно бденије је трајало од 5 до 9 сати. Затим је владика сву ноћ обављао проскомидију, одвојено од часова, као што се то чинило у стара времена. У 6 сати су почињали часови, а затим литургија.

Богослужење је за владика било део његовог живота. Ма где да се епископ Атанасије налазио и у ма каквим условима, трудио се да по могућству обавља свакодневно богослужење – по књигама и у одјејанију, ако их је имао, или по сећању. Из сибирског логора је својевремено писао: "Део ноћи обављамо свакодневно богослужење, премда у веома скраћеном облику..."⁵⁵

Јеромонах Јеракс (Бочаров) се сећао: довели су га у логор. После свих формалности спроводник је затвореника одвео до бараке и угурао га је у њу. Атмосфера га је запањила: у ваздуху је лебдео плави дувански дим, друштво играча домина је играло домине, чуле су се најгоре псовке, затворенички жаргон. Неко је рекао: "Пролази овамо." Свештеник је кренуо у показаном правцу и одједном је угледао епископа Атанасије, који је седео на кревету. Он подиже поглед и обрадовано рече: "Читај! Глас тај и тај, тропар тај и тај." – "Па зар се овде може?" – "Може, може! Читај." Јеромонах који је тек пристигао поче да помаже да се настави започета служба и на њој прођоше све бриге и све душевне тешкоће. Живот је поново стекао смисао, у њега се вратила његова основа – богослужење. У црквеном богослужењу владика није признавао клечање на коленима осим момената који су специјално предвиђени уставом. Говорио је да човек пред лицем Божјим треба да стоји као син пред Оцем, с поштовањем, без дрскости, али не као роб.

Владика се са свештеним страхом односио према сећању на свете угоднике. Потпуно посебно место у његовом животу је заузимао свети пророк Илија. Владика му је сваког дана након молитве после ручка читао тропар, који је сам сачинио: **Во плоти Ангел, пророков основаније, вториј Предтеча пришествија Христова, Илија славниј, от Ангела пишчу пријемиј и вдовицу во времја глада напитавиј, и нам, почитајушчим тја, благодатниј питатељ буди.** "У телу Анђеле, пророка осново, други Претечо доласка Христовог, Илијо славни, који си од Анђела храну примио и удовицу за време глади нахранио, буди благодатни хранитељ и нас, који те поштујемо."

Овакав однос према светом пророку родио се након што је владика од митрополита Кирила сазнао случај који је испричао епископ Теодор (Поздејевски), који је живео у московском Свето-Даниловом манастиру, о томе како је 1918. године један скроман подвижник савременог доба имао откровење да је у суровим годинама оскудице хране пророк Илија хранитељ оних који поштују сећање на њега, као што је некад био хранитељ сарептске удовице. У затвору и прогонству почели су да се моле пророку и никад нису остајали без хране. А на дан сећања на пророка Илију митрополит Кирил је једном добио толико пошљки да су на вратима његове ћелије криминалци написали "складиште намирница". Владика је говорио да заступништву овог праведног и светог човека приписује бригу о њему самом толиких благочестивих људи који га у свим годинама његових затвора и прогонстава нису остављали својом помоћи. И нама је завештао да се

⁵⁴ (1). Оп. III (I). Д. XII. С. 191.

⁵⁵ (1). Оп. V (1). Д. II. Д. III. С. 215-217

молимо пророку Илији како и у нашим домовима, као и у удовичином, не би пресушиле мале залихе брашна и уља.

Молитва је била главна у животу владике, то је захтевао и од других. Према себи је увек остајао изузетно строг, а према немоћи и умору, рецимо, оних који су долазили, био је врло снисходљив. За време домаћих богослужења неким је чак било дозвољено да седе. Светитељ је говорио: "Молите се седећи, лежећи, ко како може, само се молите..." Велики значај владика је придавао молитви сваком свецу Православне Цркве. Истицао је да у тешким животним приликама треба молитвено прибегавати свецу чије име човек носи.

Многи су истицали посебан однос светитеља према молитви. Ево једног сведочанства: "Док је био у тамници владика се на велике празнике и у дане сећања на владимирске свеце молио ноћу, мислено обилазећи у молитви храмове и куће свих блиских с празничним поздравом, мислено посећујући гробове драгих људи, сећајући се драге прошлости." Наравно, његова душа није била у потпуности задовољена обављањем служби по сећању или по непотпуном тексту, већ је жудела за домом Божјим, за заједничким богослужењем. У писму мати Маргарити од 23. јуна 1954. године он пише: "Знам да је напоскон почело богослужење у нашем древном храму. Сад православци Владимира могу да целивају наше светиње. У томе вам завидим... Хоће ли ме Господ удостојити да некад дођем у наш саборни храм? Више пута понављам изговарајући 50. псалом: *аице би восхотјел јеси жерстви, дал бих убо...* "јер жртве нећеш, ја бих је принио"... А на жртву не треба дати оно што је безначајно, већ оно што је посебно драго. Моја утеха је било богослужење, служење код рођених светиња, и Господ је управо то изабрао на жртву. Тешка је за нас грешне понекад рука Господња, али... нека све буде по Његовој светој вољи. Нећемо се дрзнути да ропћемо против Њега, Он зна оно што ми не знамо, Он и наше уздахе и сузе прима као жртву која Му је угодна." Ова мисао о жртви коју је Бог изабрао од њега више пута се среће у владикиним писмима.⁵⁶

По Својој милости према Свом верном чеду Господ је пред крај живота владике скинуо с њега овај тежак крст. Владика је неколико пута служио у Тројице-Сергијевој лаври, између осталог, и с Његовом Светошћу Патријархом. Једном је служио и у Владимирском Успенском храму заједно с архиепископом Онисимом (Фестинатовом) и епископом Пименом (Извековом) за време Владимирских јубиларних свечаности 1958. године, али за стално друштвено богослужење Господ није дао могућност. Вероватно га је чувао за нешто друго. Забележен је чудесан догађај који се десио за време последње службе у лаври 1959. године. Сећа се Људмила Анатолијевна Кутјавин: "Владика је у недељу служио литургију у трпезаријском храму. Стајала сам испред хора недалеко од амвона. И одједном на почетку Евхаријстијског канона нисам поверовала својим очима, владикини покрети су постали необични. Није корачао излазећи из олтара и улазећи у њега, као да га је равномерно износио талас и враћао назад...

Ускоро сам се срела с протојерејем Всеволодом Шпилером и он ме је упитао да ли сам за време последње службе владике у лаври приметила нешто необично. Испричала сам му шта сам видела. На то је отац Всеволод рекао да је његов познаник (сад се не сећам његовог имена) видео исто што и ја."⁵⁷

Осим молитве владика је другом светом обавезом сматрао свој рад за писаћим столом. Успео је да исправи и заврши свој рад "О помињању покојника по уставу Православне Цркве"; прикупљао је, преписивао и исправљао службе руским свецима, нарочито оне које нису ушле, не само у основни, већ ни у допунски Минеј. Имао је намеру да састави нови Општи Минеј сматрајући да постојеће службе које се у њему налазе често не одговарају за обављање богослужења низу светаца, посебно руских. Владика је почео састављање Руског Минеја – за септембар и октобар. Исправљао је текстове богослужбених књига – Октоиха, Триода, Минеја – како би били приступачнији

⁵⁶ Исто, стр. 47-55.

⁵⁷ (1). Оп. IV. Д. V. 5. С. 4.

савременом човеку, али се притом веома брижљиво односио према црквенословенском језику. (НАПОМЕНА *Сетимо се његових изјава у раду "Расположење верујуће душе по Посном Триоду: "А наш свештени црквенословенски језик!.. Никад ни најпрефињенији руски говор неће заменити... његову очаравајућу лепоту." Или још: "Посве је сигурно да нема потребе да се укида словенски језик и да се уместо њега у богослужење уводи руски.") Веома је жалио због тога што је нестао његов рад "О метанијама" који је написао у Горушки пре свог хапшења. Није више имао снаге да поново напише овај рад.

Списак само главних литургијских радова светитеља Атанасија говори о његовом гигантском доприносу на овом попришту. Осим горе поменутих радова: "Служба свим свецима, који су у земљи Руској заблистали", која је бисер рада на свом животном путу владике и књиге "О помињању покојника по уставу Православне Цркве" која дубоко ревноје о духу Православља, могу се навести:

- "Синодик храма Свих светих који су у земљи Руској заблистали. За покој душе." У њему има око три хиљаде (!) имена подвижника побожности, црквених и државних посленика Русије од XI до XX века, који су исписани по данима спомена, посебним данима помињања, по хронологији, и који су укључени у последованије великог парастоса;

- "Величања и псалми изабрани на празнике Господње, Богородичне и светаца, који се поју где је њихов храм или служба с полијелејем". Овај рад је сведочанство да је светитељ изузетно дубоко познавао Псалтир и да је умео да јасно, кратко и садржајно изрази суштину подвига сваког свеца или значења светиње. У њему има 268 величања и 133 изабрана псалма;

- "Последованије молебних појања на празнике и различите потребе" – потпуни свод молебних појања, редигован и битно допуњен (24 потпуна молебана и уз 35 су дате напомене по уставу);

- владики такође припада служба "Прослављање Пресвете Богородице ради Њене свете иконе која се назива Максимовска", као и "Молитвословља за трпезом", која садрже молитве за уставним и неуставним трпезама, за трпезом за помен, молитве за благослов мрсне хране после вишедневних постова.

Светитељ Атанасије није само прикупљао и редиговао текстове служби руским свецима, што је Московској Патријаршији послужило као основа за издавање богослужбених Минеја 1970-1980. година, већ је радио и на стварању руског Типика, на поретку спајања служби руским свецима, који се славе истог дана, на обради црквенословенског текста богослужбених књига.

Владика је радио и на зборнику "Света Русија" који је представљао црквени календар с тропарима и кондацима. У овај зборник су као допуна молитвама које су у то време већ постојале у Минејама ушли и тропари и кондаци за безмало 300 црквених значајних датума. То су песме у част руских, српских, бугарских, румунских, грузијских, грчких и светогорских светаца, као и песме у част икона Мајке Божије. Светитељ је лично сачинио песме за 13 значајних датума.

Ипак, мало је оних који су могли истински да оцене величину светитеља. И крајем 50-их година, кад је талас хрушчовских прогона Цркве постајао све јачи светитељ није могао да шаље нека своја писма поштом. Управо тада је указао посебно поверење Валентини Ивановној и Лидији Ивановној Золотов, замоливши их да доставе пакет у Тбилиси епископу Степанованском Зиновију (Мажуги) – будућем схимитрополиту Тетрицкаројском Серафиму, данас веома познатом. Кад су сестре предале примаоцу писмо владике Атанасија и кад га је прочитао, старац је подигао поглед и рекао: "Децо, кад бисте знале поред кога живите. Бојте се да увредите овог човека, не само речју, него чак и погледом. Он је један од великих. Таквих људи више нема".

Обраћајући се епископу за прецизирање неких питања која се тичу грузијских светаца владика објашњава своју посебну пажњу: "Одавно се бавим руском хагиологијом. Сад прикупљам материјале за зборник "Света Русија". У овом зборнику ће основни део

бити "Календар Православне Руске Цркве с тропарима и кондацима", који ће се састојати од два дела: 1) календар самих руских светаца и 2) календар светаца, који нису били Руси, али које због ових или оних разлога руски народ посебно поштује и који због тога морају бити блиски и драги Православној Руској Цркви. У овај део планирам да унесем имена светих братских Цркава, јужнословенских и Грузијске.

По Божијем извољењу, Православна Грузијска Црква је неко време улазила у састав Руске Цркве. Сад, кад је по милости Божијој, Грузијска Црква поново добила аутокефалност, братска сродна веза ове две Цркве не треба да ослаби, братска љубав треба на сваки начин да се одржава и да јача. Један од израза братске љубави нас Руса, према вама, Грузијцима, треба да буде молитвено поштовање оних који су вам драги, које волите и поштујете као своје свеце. Зато ми, православни Руси, треба да знамо имена ваших грузијских светаца и да имамо могућност да их прослављамо у дане спомена на њих, читањем макар кратких молитава – тропара и кондака. Нажалост, у словенском преводу имамо само једну службу светој равноапостолној Нини. Зато ћу бити веома благодаран Вама и Вашим добрим сарадницима ако добијем тропаре и кондаке из служби које имате за грузијске свеце у преводу макар не на словенски, већ на руски, који Вам је познатији. А ја ћу се уз дозволу аутора превода потрудити да их преведем на словенски, на који смо више навикли приликом читања молитава и у таквом виду ћу их унети у мој зборник."⁵⁸ Очигледно, васељенски захват, виђење улоге Православне Цркве у спасењу света и употреба за то свих постојећих могућности подстакли су будућег схимитрополита Тетрицкаројског Серафима да свој однос према владици Атанасију изрази следећим речима: "Он је један од великих. Таквих људи више нема."

По благослову Патријарха Алексија владика Атанасије је писао и рецензије на нова богослужбена истраживања, на пример, на "Чин архијерејског опела", који је сачинио митрополит Мануил (Лемешевски), на многобројне акатисте, тропаре и кондаке. Истина, епископ је по правилу био против увођења нових акатиста у састав уставног богослужења, пошто ни по дубини богословског садржаја, ни по снази и лепоти израза нимало нису могли да се пореде с древним канонима.

У одговору митрополиту привлачи пажњу дубина светитељевог познавања предмета, отвореност излагања, можда не сасвим пријатних оцена и истовремено необична деликатност. "Опростите, драги владико, ако сам Вас наљутио не обуздавши свој језик. Али, мислим да би рећи оно што не мислим било увреда Вашег поверења, с којим сте пожурили да ми пошаљете чин који сте написали. И зато се одлучујем да Вам пошаљем написано, инсистирајући на ономе што је било речено на почетку писма: немојте моје мишљење сматрати ауторитетом и одлучујућим. Нека искуснији и мудрији кажу своју реч. Посебно је пожељно мишљење надлежних архијереја у вези с овим..."⁵⁹

О новим акатистима је писао: "Тачно је да наше богослужење није нешто укочено, скамењено, што не допушта било какве измене и замене једних песама другима. Историја богослужења говори о другом. Тако је, на пример, постојало време кад су у богослужењу преовлађивали кондаци. Затим су се појавили канони и скоро потпуно потиснули кондаке. Можда је и сад наступило време кад је сврсисходно да се у наше богослужење уведу акатисти, уз скраћивање других песама: канона, стихира и Псалтира. Али то би било исправно само у случају кад би се у замену молитава које се данас користе појавио довољан број нових акатиста, који би и по дубини богословског садржаја, и по сили израза, и по префињености поетских форми, ако не превазишли раније каноне, стихире и богонадахнуте псалме, макар били једнаки њима. Нажалост, скоро за све мноштво акатиста, које се код нас појавило у прошлом и текућем столећу, то се нипошто не може рећи. Оно што је у своје време о новим акатистима писао светитељ Филарет у потпуности се може рећи и за акатисте који се данас појављују. Већина нових акатиста "нису дело Духа", већ само дела "књижевности и оне који их читају "не узводе ка созерцању", већ

⁵⁸ (1) Оп V (1). Д. I. Д. II. С. 143-146.

⁵⁹ Исто, стр. 47-55.

углавном само "обасипају градом похвалних речи, које су с великим напором сакупљене".⁶⁰

Искрена љубав светитеља према Православљу провејава у занимљивом поређењу с латинством. У писму Петру Николајевичу Савицком од 30. марта 1956. године владика пише: "Код нас у Русији су се људи трудили, ако тако могу да се изразим, да "оцрквене" светско, да унесу црквено у кућу. Отуда украшавање соба светим иконама, паљење кандила и свећа, крстови и иконе на улазу у кућу, пристојна дугачка одећа не само за жене већ и за мушкарце, достојанственост у свему, клањање старијима. У латинству се обрнуто, световно уноси у цркву: иконе сликане по натуршчицима и натуршчицама, шустикле, трачице, пелеринице. (Ваша Украјина је пре нашег севера примила од западних хришћана обичај да углове с иконама украшава чипканим ручницима, у московској Русији су се углови с иконама у кући украшавали "пеленама" истим онаквим каквим су се украшавале светиње у храмовима. Каква разлика!.. Ручником, који се налазио поред икона могу се обрисати и лице и руке, и он се може опрати заједно с вешом и опет окачити код икона. А наша московска пелена испред икона не може се тако употребити).

И у спољашњем понашању православца увек су присутни достојанственост и углађеност. Православци или падају ницице пред Господом или непокривеног лица, као синови, стоје пред Господом. Клечање на коленима је западни обичај, који је проникао код нас заједно с другим отпадом кроз прозор који је Петар пробио. Код православца су присутни достојанство и уздржаност. Код западних су нервозност, сентименталност, чак ми се чини пренемагање: пузање на коленима, ударање у груди, држање руку са склопљеним длановима на грудима.

Оваква разлика расположења се одразила и у архитектури. Полумрак наших тесних древних храмова је успокојавајући, умирујући полумрак. Полумрак готичких храмова је нервозан, он притиска. Лепа је префињена камена чипка готских објеката, ова чипка је очаравајућа, да управо очаравајући од корена чари (преваре). Она је очаравајућа, варљива, као што је много тога очаравајуће-варљиво у латинском хришћанству где се црквено може зачинити, гушће зачинити светским, из бојазни да чисто црквено многима неће бити по укусу..."⁶¹

У једном од својих писама владика је истичући важност посла који обавља истицао: "Исправљање црквених књига је неодложна ствар. Није потребно само да православни буду ганути макар нејасним речима молитава. Треба да и ум не остаје без плода. **Појте Богу нашему, појте разумно...** Помолићу се духом, помолићу се и умом... Мислим да само за садашњи црквени распад у знатној мери криви због тога што нисмо приближавали наше дивно богослужење, наше дивне песме уму руског народа."⁶²

Тако је протицао живот владике у Петушкима. Свакодневно обављење свих служби, а у међувремену – рад на богослужбеним књигама, као и писање одговора на многобројна писма. Јер у писмима су људи молили за савет, поуке и благослов. Неки су негодовали због стања ствари у Цркви, посебно због понашања појединих свештеника и они су се саветовали с владиком да ли да иду у храм или да се моле код куће. У вези с овим веома важним питањем људе је поучавао посебно пажљиво. Тако у једном од својих писама још из Тутајева пише: "Милост Божија нека је с вама, слуге Божије, који тугујете због туге наше Мајке – Православне Руске Цркве.

Свим срцем делим вашу тугу и ево шта ћу вам рећи на утеху и на спасење.

Тачно је да не знам много онога што ви знате, али знам и много онога што ви још не знате.

Благодат Божија се даје у Цркви и освећење не врше свештеници и оно не зависи од њихових личних врлина, али се даје само кроз свештенике.

⁶⁰ (1). Оп. III (I). Д. I. С. 12.

⁶¹ (1). Оп. V (1). Д. IV. Т. II. Д. V. С. 204.

⁶² Исто., Д. III. Д. IV. С. 93-96.

И кроз недостојне свештенике обављају се Тајне. Господ шаље Свог Анђела који уместо недостојних свештенослужитеља невидљиво служи Божију службу и даје благодатно освећење онима који им приступају с вером.

...Не лишавајте себе утехе да се молите у храму Божијем: домаћа молитва не може да замени црквену молитву... Молим Бога да мене и браћу, једномислену са мном, Он Сам упуту и умудри тако да не погрешимо против јединства Цркве, да не радимо против савести и да не умножавамо саблазни. А за нашу јерархију и за све оне који су на црквеном кормилу усрдно молим Господа да им да мудрости да правилно управљају речју истине."⁶³ Овим поукама владика Атанасије је вратио под окриље Цркве многе душе које су тражиле истину.

Док је 1955. године светитељ добио и послао преко 300 писама, 1956. године је то било већ 550. Касније је добијао отприлике по 800 писама годишње и слао је исто толико одговора. Осим писама, за Божић и Васкрс је слао по 30-40 пакета онима којима је помоћ била потребна.

Крајем 1955. године владика је био позван на пријем код Патријарха Алексија. Као резултат ове посете ускоро је од Свјатејшег добио позив да учествује у припреми црквеног календара и богослужбених препорука за 1957. годину. Епископ је с радошћу прихватио понуду, али је ускоро горчина сменила ово осећање. Нека "уставно-богослужбена мишљења" светитеља су се показала као неприхватљива, што је принудило владика да одбије не само састављање, већ и редиговање "Богослужбених инструкција". Само је пристао да да неке савете, али већина њих уопште није била узета у обзир.

У новембру 1956. године Патријарх је благословио оснивање Богослужбено-календарске комисије при Светом Синоду и истовремено је одредио епископа Атанасија за њеног председника. Сад је светитељ морао да долази у Москву отприлике једном у два месеца на седнице комисије. Ова путовања је увек користио за добра дела, на пример, владика је 1957. године обишао све метро станице с иконом Свих руских светаца. Разуме се, молио се.

Комисија није дуго постојала. Епископ је био непоколебљив у одбрани својих погледа на богослужење, и ово се многим није свиђало. У априлу 1958. године, после седам седница комисија је била распуштена. Владика је писао свом другу, оцу Јосифу, у Новгород: "...Веома болно ми пада распуштање комисије, јако тугујем због тога што је због мог неумећа да се прилагођавам, да идем низ длаку, ликвидирано веома потребно и веома корисно дело, дело од животне важности..."⁶⁴

Иако су резултати рада комисије наизглед били мали, епископ Атанасије је могао да упозна с идејама Помесног Сабора 1917-1918. године значајан круг заинтересованих лица, што је омогућило да се крајем 1970-их година у богослужбену праксу уведе служба руским свецима. На основу материјала, које је припремио владика Атанасије и самопожртвованог труда поштовалаца епископа могло је да буде одштампано ново издање службених Минеја, у које је укључен велики број нових текстова који раније нису објављивани.

Напустивши званичан посао владика се вратио свом раду, који не само да је био потребан Цркви, већ је био неопходан – исправљању богослужбених књига и редиговању службе Свим руским свецима. Очигледно, то је било његово основно призвање. Чим је изашао на слободу 1955. године епископ из Тутајева већ у јуну пише архимандриту Сергију (Голупцову) на Московску духовну академију: "...Господ ми је судио да 1918. године заједно с † Борисом Александровчем Турајевом (иницијатором обнављања овог празника) учествујем у састављању службе Свим руским свецима. Ова служба која је издата исте године, иако је надахнута дахом Светог Сабора, пошто је састављена на брзину (празник је обновљен 13/26. августа, журили смо да службу спроведемо макар кроз богослужбено оделење Сабора који је био распуштен пред Малу Госпојину) била је

⁶³ (2). С. 420-422.

⁶⁴ (1). Оп. V (1). Д. III. С. 62.

непотпуна. † Борис Александрович ми је већ ускоро после Сабора писао о недостацима које је приметио, али није могао да се бави њиховим исправљањем, јер је убрзо, 1920. године, умро. Сматрао сам да је ово дело завештао мени као коаутору и почео сам да се бавим њиме, подстакнут одобрењима угледних лица и јерараха које поштујем, поштовалаца нашег празника. Овим делом се бавим до данас. Моја последња редакција се веома разликује од редакције из 1918. године, а тим пре од редакције из 1946. године, која представља извртање првобитне службе.

Међутим, један детаљ, који ми се чини да је суштински битан за нашу службу, не могу да преузем на себе: немам потребне материјале, немам физичке снаге, немам ни књижевни таленат.

У разним богослужбеним инструкцијама за наш празник више пута је изражавана жеља да овог дана <на?> молби и молитви буде поменуто поименце што је могуће већи број наших светаца. Дешавало се да сам и сам то чинио кад сам служио. Међутим, набрајање многих (преко 300) имена, које је за мене било живо ходочашће по рођеним светињама за већину богомолника је било, видео сам, и заморно и можда досадно. Стога сам у речима проповеди увек морао да оживљавам сувопарно набројана имена понављајући их. И одавно ми је дошла мисао да уместо сувог набрајања имена на нашој служби треба да буде обавезно читање "Похвалне беседе на Сабор свих Руских светаца" у којем би поименце били поменути сви руски свеци (изузев печерских, од којих би требало да буду поменути познатији). Притом похвала сваком свецу од једне, две, највише три реченице не треба да буде само плод ораторског талента састављача. Ове похвале треба да буду сачињене од карактеристика наших светаца, одазива о њима изабраних из летописа, из древних житија и других споменика. Похвале по могућству треба да буду написане од тачних израза споменика. "Похвална беседа" не треба да буде сачињена, већ састављена.

И ево каква се мисао родила у мени.

Можда ће се међу студентима наше академије наћи талентован и побожан проповедник (а уједно и историчар), који би за магистарски рад узео тему: "Похвална беседа на Сабор свих светих који су у земљи руској заблистали".⁶⁵ Нажалост, на светитељеве речи на академији нико није обратио пажњу и не само у вези с овим питањем. Предлози су се разбијали о равнодушност, да не кажем нешто више. Владика је био принуђен да у сувопарном званичном писму замоли примаоца, који је већ постао епископ, да му преко курира врати све предлоге.

Међутим, било је и високих оцена владикиних радова. Кад се Свјатејши упознао с његовим солидним радом "О помињању покојника по уставу Православне Цркве" приметио је да аутору треба дати звање магистра богословља. Уз одобрење патријарха архиепископ Владимирски и Суздаљски Онисим (Фестинатов) доставио је одазив о овом раду у којем се залагао за то да епископу Атанасију буде додељено научно звање магистра богословије и чин архиепископа. Кад је владика сазнао за то одмах је написао писмо управнику послова Московске Патријаршије архиепископу Пимену (Извекову) с ватреном молбом да убеди Патријарха да то не чини: "...За мене то неће бити утеха, већ велика жалост.

Немам права да претендујем на звање магистра богословије... Код озбиљног читаоца ове брошуре лако може да се створи утисак да ми звање магистра није додељено због танке брошурице, већ због неких других разлога... За мене ће то бити и жалост и увреда, јер сам овај чланак писао без икаквих користољубивих рачуница, само с мишљу да ће можда некоме бити од користи. И највећа награда за мене и најбоља оцена мог чланка за мене би били добри одазиви његових читалаца. Ако сад и Његова Светост Патријарх налази да он заслужује пажњу и добар одазив, најбоља, најдража награда за мене ће бити дозвола за његово штампање... зато што, како ми се чини, мој чланак с интересовањем могу да прочитају они наши свештенослужитељи који ревнују за

⁶⁵ (2). С. 424.

приближавање савременог богослужења уставном идеалу и којима овај чланак може бити од користи.

Што се тиче тога да ми за мој чланчић буде додељено звање архиепископа, с тим се још одлучније не слажем и рећи ћу јаче – протестујем, уз све моје синовско послушање Његовој Светости Патријарху, овог пута ћу рећи: "Благодарим, али не прихватам и много, много против тога говорим..." Нисам чуо да је икад епископу у пензији додељена титула архиепископа. Светитељи Теофан Затворник и Игњатије Брјанчанинов су док су били у пензији написали читава брда изванредних богословских књига, али тада никоме није падало на памет да их награди чином архиепископа и они су до краја живота остајали епископи...

Имам још један озбиљан разлог да одлучно одбијем да ми буде додељена висока црквена титула. Господ ми је судио да будем учесник Сабора 1917-18. године. Тамо сам у одељењу о црквеној дисциплини изнео реферат о томе да различита црквено-богослужбена одликовања и црквена звања не треба да се дају у својству награде, већ треба да буду одликовање за одређена црквена служења. Између осталог, чин епископа носе викарни епископи, а чин архиепископа треба да припада само епархијским архијерејима, независно од времена које су провели у архијерејском чину. Мој реферат је био одобрен од стране одељења за црквену дисциплину и ја ни у ком случају не бих желео да за мене буде начињен изузетак од онога што сам по искреном и дубоком убеђењу бранио на Светом Сабору.

Због свега изложеног најусрдније Вас молим, драги Владико... да учините све што од Вас зависи да питање о томе да ми се додели научно звање и високи црквени чин буде скинуто с дневног реда и да се више никада не поставља."⁶⁶

И у овом истом писму, користећи ретку могућност обраћања високим истанцама епископ покушава да реши питање његове сталне бриге: "Драги Владико! Имам за Вас још једно питање, а заједно с њим ћу вам упутити и молбу. Да ли у Патријаршији постоје дела Светог Синода за 1918. г.? Ако су у Вашој надлежности, да ли ће се међу њима наћи мој реферат "О довођењу у ред прослављања руских светаца"⁶⁷ који сам изнео у Богослужбеном одељењу Светог Сабора. Одељење је мој реферат одобрило, а Саборни Савет је прогласио за апсолутно неоспоран и без разматрања на пленарној седници Светог Сабора упућен је Његовој Светости Патријарху ради испуњења. По овом мом реферату донет је Декрет Свјатог Патријарха и Светог Синода од 13/26. јула 1918.г., бр. 6...

Нажалост, нисам сачувао концепт свог реферата за овај предмет, а он би ми био потребан... Ако се може наћи у Вашој архиви, веома бих молио да ми га ископирате..."

Уопште, у писмима епископа садржи се много молби за налажење и слање служби локално поштованим свецима, у њима се прецизирају детаљи житија, састављају се спискови. После тога је владика добијени материјал брижљиво исправљао, чинио једнообразним, да тако кажемо, сводио га је на заједнички именилац. У владикином архиву сад се налази неколико стотина служби и акатиста с исправкама и напоменама, начињених владикином руком. Значајан део ахрива није објављен. Осим тога, прикупљен је пун круг богослужбених књига с исправкама графитном оловком. Епископ је ово упутио будућности, онима који се буду бавили исправљањем богослужбених књига. Према овим књигама се увек односио с посебним свештеним страхом. Уопште, све књиге у којима се помињало име Божије сматрао је свештенима. Једном је неко од гостију у његовој кући ставио наочари на књигу. "Освештавате наочари?" упитао је владика. "Или мислите да ћете својим наочарима освештати књигу?"

Познато је да се у основи монашког живота налази сиромаштво, уздржање и послушање. Светитељ је ове заповести поштовао и у околностима кад је то наизглед било

⁶⁶ (10). С. 35-38.

⁶⁷ Овај рад под називом "О уношењу свих руских спомена у црквени календар" објављен је у "Богословским радовима" – М.: Издавач Московска Патријаршија, 1998., стр. 356-361.

апсолутно немогуће. Другу заповест је било нарочито тешко поштовати на робији. Без обзира на то епископ је био веома строг у погледу поштовања постова. Још пре зирјанског периода прогонства владике С.И.Фудељ се сећао: "...он је био, наравно, строги испосник. Да би показао колико је пост угодан Богу једном је испричао о себи: "У затвору сам се посебно трудио да поштујем управо Велики пост као припрему за Васкрс и приметио сам да ми је у дане Васкрса Господ и у храни слао велику утеху и изобилје..."⁶⁸

Чак и у чудовишним условима затвора и логора епископ је обавезно поштовао устав, иако је, као што је познато, храна тамо била изузетно оскудна и дозвољавала је само да се преживи. Другови су знали за строгост светитеља према себи и трудили су се да му више или мање редовно шаљу пакете. Они за владика нису били средство лагодног живота, већ животно неопходна ствар. Јер, епископ је био монах и није могао да једе месо, а у постове и посне дане, разуме се, ни другу мрсну храну. Као што знамо, у логорима се храна није посебно спремала и владика је ако није било пакета често остајао на хлебу и води.

Иако ни у пакетима није било деликатеса, они су га добро поткрепљивали. У њима је сужањ налазио ражани двопек, уље, сушени кромпир, шаргарепу, конзерве рибе, понекад шећер. То му је омогућавало да преживи. Прошавши искушења која су га задесила с пуним правом је могао да саветује и друге. Свима онима који су се жалили на немогућност да посте говорио је: "Ако не можете због болести једите оно што вам је неопходно, али знајте да чините грех и кајте се због тога. А да разреши пост за вас нема право ниједан свештеник или архијереј. Једите до ситости, али само оно што је одређено."⁶⁹ Уз све постове и посне дане додавао је 7. и 8. новембар. Првог дана је пост био посебно строг. Ништа није ни јео ни пио. Другог дана је јео само хлеб и пио је воду. Овако је владика обележавао датуме погибелне за руски народ.

Владика су у Петушким посећивала духовна деца и пријатељи, а понекад и нови људи који су преосвећеног желели да упитају за савет. Сећа се монахиња Тавита (Рјабов): "Једном сам упитала владика која су главна правила за спасење. Он је јасно одговорио да је основно правило вера. Без ње никаква дела нису спасоносна. Друго је покајање, треће молитва, четврто су добра дела. За покајање је рекао да ма како велик био грех, човек треба да прибегава покајању, да се хвата за њега, као за гвоздени ланац и вапије ка Господу за опроштај. И мора да постоји омивање душе. Ја по својој простоти упитих: а како душу опрати? А он се осмехну, па рече: "Сузама"."

Светитељ је био велики ауторитет, иако није био на катедри и није имао широк круг слушалаца. Владика је одржавао пријатељске везе с архиепископом Виницким Симоном (Ивановским), својим другом из академије; с епископом Можажским Стефаном (Никитином), који је једно време управљао пословима Московске епархије, којег је познавао још као мирјанина, лекара, и којег је рукоположио за свештеника; с митрополитом Нестором (Анисимовом); с владиком Новгородским Сергијем (Голупцовом) и другима. Многи монаси из лавре су га поштовали, у Петушке су долазили намесник Тројицке лавре архимандрит Пимен (Хмељовски), касније архиепископ Саратовски и Вољски и архимандрит Кирил (Павлов). Посећивали су га свештеници и мирјани, саветовали су се и свакоме је владика био на свој начин драг, трудили су се да га пазе.

Антонина Михајловна Гришин се сећа: "Мој тата је владика познавао још из 30-их година. Волео га је, поштовао и бринуо се о њему. Слао му је пакете у логоре. А кад је епископ допутовао у Петушке често је одлазио у госте код њега. Имали су о чему да разговарају. А мене је ограничавао. Говорио ми је, ја сам, вели, радник Цркве, јасно је зашто идем. А ти и други треба да идете ређе, да га не узнемиравате сувишно, а и да не дате повода да владика буде оптужен за религиозну пропаганду. Владика треба причувати."

⁶⁸ (6).

⁶⁹ (2). С. 73.

Сам епископ је веровао људима. Прича Павел Алексејевич Грузин: "У нашој породици су сви били верујући. И кад сам одлазио на фронт мама ми је дала иконицу Мајке Божије и заповедила ми је да је носим све време. Учествовао сам у биткама и ниједном нисам био рањен. И после рата се дешавало да изађем неповређен из озбиљних ситуација. Педесетих година сам се вратио кући. Мама ми једном рече: живи, вели, у Петушким свет човек, епископ Атанасије, треба да идеш код њега, да те благослови А она је знала ко је он. Њен брат, мој ујак, Алексеј Семјонович Филотејев је старца преселио из Тутајева. Повео сам сина и отишао код владике. Мене потпуно непознатог примио је изузетно топло, као рођеног. Не сећам се о чему смо разговарали, само ми је у души остала необична радост, нека посебна светлост. Владика ми је за успомену поклатио молитвеник. То је био знак поверења. У то време је овакав гест могао бити оцењен као религиозна пропаганда, за њега је човек могао да оде на робију. Брижљиво чувам поклон. За мене је то велика светиња."

Владика је привлачио људе, блиски су запажали случајеве његове прозорљивости, заштите од невоља и напасти, помоћи у недаћама и жалости, случаје исцелења и помоћи. Ево о чему сведочи Ана Ивановна Золотов: "Ми владикау никад ни за шта нисмо молили, никад ништа нисмо питале, само смо пажљиво слушале, срцем смо примале његову доброту и нежност. Он је сам видео шта нам треба и чувао нас је. Крајем 50-их опет су почели да угњетавају вернике, кренули су прогони, на послу су чак проверили ко носи крстић. Владика ми једном рече: "Скини ланчић с крстићем и окачи га за бретелу." Све је било некако чудно, али сам послушала, учинила сам онако као ми је заповедио. Следећег дана ми на послу прилази партијски руководилац отпозади и неочекивано ме дира руком по врату. Кажем му претећи: "Шта радите?" А он ми збуњено одговара: "Па хтео сам да видим да ли сте голицљиви." Наравно, проверавао је да ли носим ланчић, а то значи и крстић, јер је знао да сам верујућа. Тражио је повод за непријатан разговор. После тога сам поново ставила ланчић с крстићем и све испричала владика. Он се само осмехнуо и ништа није рекао."

Валентина Ивановна Золотов се сећа: "Док смо живеле под истим кровом с владиком, он је често свраћао код нас. С посебним задовољством је разговарао с нашом сестром од тетке, која је била још сасвим дете, позивао ју је на чај. Тамо, код њега су водили дуге разговоре. Вероватно се старац с таквом нежношћу односио према детету још и због тога што је знао да су њени дани одбројани. А и од нас није крио да Тањица неће дуго живети. Сестрица је ускоро умрла. После неког времена виделе смо да се крст искривио и одлучиле смо да га поправимо. Разговарале смо између себе и то је било све. Нисмо се обраћале владика. Јер, не треба човек да трчи код њега са сваком ситницом. А владика нам убрзо рече: "Да нисте можда мислиле са замените Тањицин крст?" – "Јесмо, владико." – "Не треба. Дете је било блажено, нека и крст буде блажен."

Владика је према свима био искрено гостољубив и љубазан, трудио се да све што пре угости и нахрани оним што му је Бог послао. Притом је волео да на столу све буде послужено по правилима. Наравно, храна се нудила у складу с уставом.

Епископ је волео да прича о великим људима које је сретао у својим прогонствима, нарочито о митрополиту Кирилу, свом другу. О својим невољама није причао, само понекад успут, увек је био добар, нежан и миран. Туговао је само кад се радило о извртању богослужења које се допушта у савременим службама, веома се секирао због Цркве. Владика је с душевним болом говорио о срушеним црквама, о мрскости запуштености, кад преостали храмови немо гледају свет кроз зјапеће прозоре – очи, које су разбојници ископали. А храмови Божји, које су саградили наши преци и који су освештани живом молитвом, чували су Русију. Утеха је само то што Анђели невидљиво службе богослужења у њима.

Као што је владика писао у свом дивном раду "Помињање покојника по уставу Православне Цркве", најважнији посао на земљи је молитва. Она пре свега треба да се обавља строго у складу с инструкцијама Цркве, одатле потиче то што су се у стара

времена људи, не само свештенослужитељи, већ и мирјани, трудили да сазнају све што се тиче молитве, трудили су се да проникну у црквени устав и зато су знали, а многи су и добро познавали устав и детаље служби и последовања, и сматрали су их драгоценима, волели су их, чували су их, брижљиво су пазили да буду тачно испуњени.

Од жалосног доба Петра I, кад је кроз прозор који је био просечен у Европу руску земљу преплавио прекоморски отпад, кад су многи људи који су у Европи окусили од дрвета познања, почели више да гледају у земљу него на небо, да на земљи траже циљ и смисао живота, тада је и дело молитве и богослужења, престало да се сматра делом од првостепене важности. Сад су људи престали да се занимају не само за ситне детаље богослужења, већ и за богослужење уопште. Типикон се и даље штампао, али је богослужење по њему "понемченим" Русима почело да изгледа као празно губљење времена – јер толико је много и "неопходних" и "корисних" ствари требало обавити. Богослужење је почело да се скраћује, али пошто сам устав не даје инструкције како се може скраћивати и до које мере, до које би то било пожељно, почела су скраћења како коме падне на памет. Богослужење је постало шаблонско, бледо, монотono...

Оно што се десило с богослужењем уопште, између осталог може се видети и у погледу молитава за покој душе...

Болно је говорити о томе како се варварски скраћује изузетно умилно богослужење, како се потпуно мењају изузетно поучни детаљи, па чак и цела последовања. Уместо тога уводи се такозвано изражајно читање, плачна интонација, клечање на коленима, којег у уставу нема, читање наглас онога што је предвиђено за тајно читање, виšekратно читање истих имена, похвални говори и надгробне беседе уместо богонадахнутих псалама и свештених молитава – као да су покојницима потребне похвале.

С таквим стањем ствари се не смемо мирити, оно се не сме трпети, не може се слабити дужно поштовање и свештени страх према уставима и одредбама Свете Цркве. Питање о помињању покојника, као и питање о богослужењу на овај или онај начин треба усмерити по законитом току. И чини се, сад је време које је посебно повољно за то.

Наше време је време Божијег допуштења, време страшног Божијег суда над Православном Руском Црквом. То је уједно и време очишћења Цркве. Замах по замах лопата Небеског Вејача од Христове пшенице одваја све случајно, туђе, нането...

У току је спољашње очишћење Цркве, одвајање од ње свега што јој је туђе по духу. Уједно треба да се одвија унутрашње очишћење од свега онога што јој је страна...

Сад кад остаје мало, али вероватно верно стадо људи који ватрено желе да живе по руководству Свете Цркве – сав унутрашњи црквени живот треба да буде враћен црквеним нормама, црквеној традицији...

А оно што је главно за довођење богослужења у ред уопште, а посебно онога за покој душе – јесте да се пастир и паства васпитају у духу црквености, у љубави према Светој Цркви....

...Љубав према Цркви подстаћи ће пажњу за проницање у све детаље устава, што ће омогућити да се открије смисао многих ствари које су се раније чиниле несхватљивима. А то ће са своје стране подстаћи људе на још јачу љубав према црквеном уставу и богослужењу и на још брижљивији однос према њему и на још већу бригу да се устав чува и испуњава."⁷⁰

Владикин бол због савременог стања Цркве потврђује Н.В.Трапани: "После смрти оца Јеракса почела сам често да одлазим код владике у Петушке. У току ових последњих година владика је духовно израстао у пуну меру. Све преживевши, много пострадавши, био је кадар да схвати сваког.

Како се свет променио у његовом одсуству... У црквама су се неометано одвијала богослужења, Московска Патријаршија је била на челу Цркве у Русији. При Патријарху је

⁷⁰ (8). С. 229-234.

заседао Синод, који се састојао од клира. Из иностранства су долазиле делегације иностраног клира, у Европи и Америци је створен егзархат. Чинило се, нема човек више шта да пожели, али је светитељ с тугом истицао чудно упорно посветовњачење Цркве, као да црквени посленици нису примили наслеђе светих отаца. Устав се упорно није поштовао, монаштво је попримило чисто формално обличје, као неопходан степен за напредовање по степеницама хијерархије..."⁷¹

Дуге разговоре владика је водио с другом из студентских дана, архиепископом Симоном, бившим Виницким, кад је овај долазио код њега у госте. Обојица су дубоко туговала због судбине Цркве, али су на њену будућност, а значи и на будућност Русије гледали различито. Владика Симон је сматрао да је наше време задесио суров период срамоћења Цркве, пада морала и унутрашње озлојеђености против свега светог, али да је то само историјска етапа, која ће на крају крајева проћи и истина ће поново победити. Јер, било је иконоборство, али је прошло. Код владике Атанасија је оптимизма било много мање. Он је сматрао да се историја завршава, а можда ће се десити да Русија, као и древни Израил, заувек изгуби благослов Божји и да коначно буде лишена Његове милости. Он је говорио: "Речено је да врата пакла неће савладати Цркву, али нигде није речено да ће се у Русији... сачувати Црква и Русија може коначно да је изгуби..."⁷² Ево због чега се владика уздајући се у њихову помоћ и заступништво тако усрдно молио руским свецима и Покровитељки Русије – Мајци Божијој. Ево зашто у служби Свим светима који су у земљи Руској заблистали, има толико величанствених по форми и дубоко срдачних молитвених обраћања:

К Заступниције страни нашеј, Приснодјевје Богородије, притецем, и к первописаној икоње Јеја ниње припадем, с вјероју зовушче из глубини души: о Мати Божија, спаси земљу Рускују, исцјели сокрушеније јеја и вјерних људеј утјеши.⁷³

"Заступници за земљу нашу, Увек Дјеви Богородици, притецимо, и данас се поклонимо Њеној првонасликаној икони, зовећи с вером из дубине душе: о Мати, Божија, спаси земљу Руску, исцели њене ране и утеши верне људе."

Јако благодатноје сокровишче даровала Сјватој Руси икону Твоју Владимирскују, јејуже отцам нашим многочастње и многообразње благодјејала јеси. Не оскудеј и ниње, Мати Божија, утољајушчи љутоје на нас возстаније, и земљу Рускују спаси.⁷⁴

"Као благодатно благо даровала и Светој Русији икону Твоју Владимирску, кроз коју су оцима нашим много пута и на различите начине добра дела чинила. Не посустај ни данас, Мати Божија, гасећи љуте нападе на нас, и земљу Руску спаси."

Молитвами вашими, блажени, утјешеније нам, в скорби сушчим, испросите, и страну нашу падишују возставите и људеј расточених саберите, в скорби, јако Јона, вопијушчих: от бјед наших, Боже, избави нас.⁷⁵

"Молитвама вашим, блажени, измолите утеху за нас, који тугујемо, и земљу нашу палу подигните, и људе расточене саберите, који у жалости, као Јона кличу: од невоља наших, Боже, избави нас."

О паче слова и превише похвал нових страстотерцев подвига! Злобу убо љутих отступников и наглоје јудејскоје неистовство претернјеша, вјеру Христову противу учениј мира сего, јако шчит, держашче и нам образ тернјенија и злостраданије достојно јављајушче.⁷⁶

⁷¹ (2). С. 70.

⁷² (2). С. 78.

⁷³ (11). С. 66.

⁷⁴ (11). С. 136.

⁷⁵ (11). С. 72.

⁷⁶ (11). С. 141.

"О изнад речи и изнад похвала нови су подвизи страсотрпаца! Који су злобу љутих одступника и дрску јеврејску суманутост претрпели, веру Христову против учења света, као штит држе и нама пример трпљења и злострадања достојно показују."

*О, велицији сродници наши, именованији и безимјанији, јављенији и нејављенији, Небеснаго Сиона достигши, славу многу од Бога пријемши, утјешеније нам, в скорби сушчим, испросите, страну нашу падишују возставите и људеј расточених саберите, от нас, јако дар, пјесан благодареније пријемљушче."*⁷⁷

"О, велики сродници наши, чија су имена позната и безимени, знани и незнани, који сте Небески Сион достигли, славу многу од Бога примили, измолите за нас, који смо жалосни, утеху, земљу нашу палу подигните и људе расточене саберите, од нас, као дар, песму захвалности примивши."

Светило вере, владика својим блистањем није заклањао свет, он је привлачио, пружао је људима душевни спокој тихе благодати. Ово су осећали сви они који су долазили с њим у додир.

Како у својим мемоарима пише А.И.Кузњецов, аутор дивних сећања на владика Тадеја (Успенског) и о својим сусретима с Патријархом Тихоном, он је посећивао и владика Атанасија у Петушкима и такође је истицао његову свеобухватну љубав. "Владика је заборавио све увреде, све је покрио хришћанском љубављу и човека запањују таква детиња незлобивост, смирење и сила свеопраштајуће хришћанске љубави.

У њему нема егоизма, он је архијерејску раскош, славу и поштовање, епископску власт, заменио једноставном сељачком дрвеном кућом. То није само одрицање од овоземаљских добара, то је прави борбени изазов који је упутио ради познатог и свету драгог начина подвижништва. Сам владика себе назива "епископом у пензији", али зар није тачније рећи да је он "епископ у подвигу", притом у суровијем подвигу, којем је име – самоодрицање ради усрдне молитве за човечанство, којем су толико потребни брижници и молитвеници..."⁷⁸

Једна од духовних кћери владике, Нина Владимировна Трапани,⁷⁹ која је и сама пострадала за веру, оставила је о њему речи пуне љубави: "Последња година владикиног живота је море љубави. У потпуности се давао људима, за све остајући човек, који је свакога могао да прими. Остављао је свој рад, који је потребан будућим генерацијама и читаве сате је проводио у разговорима с људима који су имали доступ у његову гостољубиву кућицу. И народ је нешто привлачило ка њему, долазио је са свих страна. У последње време се круг посетилаца проширио. У лето 1962. године увек је у гостима било по неколико људи, као да је нека невидљива рука регулисала реку посетилаца. Једни су одлазили, други су долазили и љубазни глас је звучао подједнако за све..."

...Са сваким је налазио занимљиву тему за разговор: с тужнима је туговао, налазећи речи утехе, с веселима и оштроумнима се смејао од свег срца. Био је изузетно духовит и имао је истанчану осетљивост за поезију, волео је лепоту, умејући свуда да је пронађе. И веома је патио због свега нечистог и грубог, некако се и нехотице затварао у себе. Неискреност није подносио и чак је био оштар наилазећи на овај порок."⁸⁰

"Колико је узвишен био у ово последње време може се судити по калејдиоскопу људи, који је пролазио испред њега. Наравно, физички се веома замарао, али је унутрашње увек био уравнотежен. После општења с веома духовним људима, примао је нас, таште и бучне, слушајући наше досадне жалбе, приче о нашем простом животу и то га нимало није оптерећивало, а кад би чуо нешто смешно весело се смејао од срца. Ништа га није љутило и ни због чега није негодовао. Био је изнад свега у околини. Владика није подносио једино потпуно празне разговоре..."⁸¹

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ (2). С. 84.

⁷⁹ Упокојила се 7. фебруара 1986.г. Читаоче, помоли се за слушкињу Божију Нину.

⁸⁰ (2) С. 74-75.

⁸¹ (2). 75.

"Суштина владике је кристална чистота и љубав. Он је волео Бога светлом, несебичном љубављу и ради вере и љубави је био спреман на све. Сачувао је чистоту живота не због страха од будућих мука и не због наде да ће добити вечно блаженство, већ из љубави према Небеском Оцу, због ревности за Његову славу и величину Цркве Божије. Другачије није могао, јер је увек био син Божји и увек је ходио пред лицем Божјим. Да ли је могао било чега да се боји? Дубока вера и оданост вољи Божијој били су његове карактеристичне црте. **Твој јесам аз, спаси мја!** (Пс. 118, 94) **"Ја сам Твој, помози ми!"** (Пс. 119, 94). Живео је по закону Божијем и ништа лично га није смућивало."⁸²

"Још увек сам била код владике (у лето 1962.г. – *Аут.*). Наступио је Тројичин дан. Одавно нисам имала прилике да присуствујем тако свечаном богослужењу. Запахнуло ме је нешто некадашње, далеко – атмосфера московских храмова из 20-30-их година. Служба је била потпуна и истовремено лака, свечана; без обзира на одсуство хора, полијелејског осветљења, архијерејских регалија и осталих неопходних пратилаца богослужења, светло осећање духовне радости је обузело моју душу и оградило је, као облаком, од спољашњег света.

Владика који је потпуно сазрео за прелазак у другу Цркву која тријумфује у току ових последњих месеци свог живота је веома много давао околини, духовно је богатећи, дарујући људима духовне снаге да би их било довољно за дуги низ година. Како би тежак и неугледан био наш земаљски пут да га нису обасјавала овако јарка светила духа."⁸³

"На последњој служби у владикиној кућици имала сам прилике да будем 15. (28). јула увече – на празник Свих светих који су у земљи руској заблистали. То је била служба коју је сачинио сам владика. Избрушена, надахнута, радосна и лепа, на све гласове-подобне, која је с посебним надахнућем звучала у устима самог аутора. Тако је Господ удостојио мене, грешну да присуствујем првој служби руским свецима коју је служио владика Атанасије, и последњој..."⁸⁴

Владикино упокојење, као и сав његов живот, били су посебни. Унапред је предсказао, не само годину, већ чак и дан и час кончине. Кад су њему блиски људи почињали да тугују због скорог растанка, он је подсећао да оваква туга одаје скривено малOVERJE.

Последњих дана је светитељу било лоше и скоро све време је лежао, али је без обзира на то обављао све службе. 19. октобра после повечерја владика је почео да диктира Нини Сергејевној за штампање службу равноапостолним Кирилу и Методију заједно са службом свештеномученику Јосифу Астраханском. Посао је завршен око један сат по поноћи. Епископ је седећи у кревету, почео да служи велики парастос који је одређен по уставу. Завршили су у три сата после поноћи, а већ у седам владика је устао и припремио се за службу. То је била субота, 20. октобар – дан сећања на свете мученике Сергија и Вакха, имендан првог Анђела владике и увек поштованог преподобног Сергија Радоњешког. Канон на јутрењу је, као обично, читао сам, и овог дана с неким посебним надахнућем. Затим је почео молебан преподобном Сергију и поменутиим светим мученицима. Међутим, на средини молебана владике је позлило, био је принуђен да изговори отпуст и да легне. Неколико минута касније као да је потпуно ослабио, осврнуо се унаоколо. Одједном је гласно позвао своју келејницу Нину Сергејевну Фиолетов: "Певај што пре!" и сам је запевао: **"Приидите поклонисмја...** Спаси ни, Сине Божиј, во сјватих дивен Сиј, појушчија Ти: Алилуја." **"Ходите, поклонимо се... Спаси нас, Сине Божиј, дивни у светима, који Ти певамо: Алилуја."** Отпевали су три пута. "Певај **Јакоже плод красниј**". **"Као плод леп."** Отпевали су тропар из службе руским свецима. "Сад **Днес лик**" **"Данас збор"** – кондак, исто из ње. Владикин поглед био је уперен у небеске даљине, лице му је постало светло, осмехивао се. Ко ме се то осмехивао светитељ? Судаћи по

⁸² (2). С. 76.

⁸³ (2). С. 79.

⁸⁴ (2). С. 80.

тропару и кондаку које је тако хитно тражио, јавили су му се руски свеци, на чијој служби се владика трудио целог свог живота.

Неколико сати после тога допутовали су лекари и пријатељи из Москве и Тројице-Сергијеве лавре, који су били позвани, а нешто касније отац Јосиф и Марија Ивановна из Новгорода. Он је служио јелеосвећење и причестио је епископа, али је ускоро свештеник морао да отпутује, јер му новгородски ахијереј није дозволио да дуго остане. Пријатељи су се растајали са сузама у очима, знајући да је то њихов последњи сусрет, а Марија Ивановна је остала с владиком.

У четвртак се навршило 50 година монашког пострига владике, и присутни су му честитали јубилеј. Епископ је био необично благ, благосиљао је сваког и све заједно на архијерејски начин на три стране. Вероватно је слао свој благослов и одсутнима, онима које је познавао и волео.

Тада се и десио нови удар, владика више није могао да говори. Истина, следећег дана је јасно изговорио: "Молитва ће спасити све вас." Затим је на ћебету написао: "Спаси, Господи," а затим "СВЕ" и као да је тиме ставио тачку. У недељу, 28. октобра 1962. године у 8 сати и 15 минута светитељ се тихо престабио у Господу.

Ова тужна вест је брзо облетела Петушке, Владимир, целу православну Русију и чак је одјекнула у иностранству. Многи људи су га знали, поштовали и волели, у Петушкима не само духовна деца старца, већ су и сви који су имали неке везе с епископом дошли код њега. Мати Маргарита је донета на пољском кревету, више није могла да хода. Стара монахиња се придигла, привила се уз вољеног старца и немо је зајецала на грудима владике. Туга људи је била безгранична, иако су многи још тада веровали у његово заступништво пред Богом. Сви они који су дотицали светитеља примећивали су топлину која је зрачила из њега, као да није лежао покојник, већ човек који је просто заспао. Руке су му биле меке, као живе, и премда је у кући услед присуства мноштва људи било чак вруће, није се осећала ни сенка трулежи. Напротив, осећао се танани миомирис.

Епископ Атанасије је дуго пре своје смрти оставио завештање о сахрани. "Моје пријатеље, духовну децу и све оне којима Господ буде судио да послуже приликом моје сахране, усрдно молим да се чин погребенија и све молитве за помен обављају по могућству уз тачно поштовање свих правила црквеног устава за помињање покојника. Између осталог, молим да уочи моје сахране поред мог ковчега не буде служено никакво такозвано бденије за покој душе. Нека се служи само велики парастос с непорочнима и припевима уз њих и с пуним каноном." Завештање је било испуњено.

Изношење тела је одређено за 30. октобар. До тада су допутовали најближи људи, пре свега отац Јосиф, владика Симон и отац Кирил из лавре. Од самог јутра је испред куће била гужва, једва се могло пробити до собе. Владика је лежао у сандуку у пуном одјејанију, његово лице је било мирно, иако му је митра придавала помало свечан и строг изглед, у рукама је имао Јеванђеље, икону и бакрено распеће. Ковчег је покривала архијерејска мантија, преко ње је лежала камилавка.

После парастоса који је служио отац Кирил ковчег је изнет у двориште и стављен испред трема на табурее. Људи су се фотографисали. Затим је владикино лице покривено белим воздухом, пажљиво је стављен поклопац и ковчег је унет у возило покривено светлом, од сунца избледелом, цирадом. Сам камион је такође био беле боје. Отац Јеракс је једном рекао блиским људима да ће бити сведоци свечаног уласка владике Атанасија у храм града Владимира са славом на белом коњу.

Тако је и било. На свеопште чуђење, власти су дозволиле да се владика сахрани у Владимиру, на Ваведењском гробљу, поред Матроне Андрејевне и оца Јеракса.

Чим је возило кренуло, отац Јосиф је благословио литију, а затим је уследило и појање за покој душе. *Свјатиј Боже* није престајало до самог Владимира.

У шест сати увече дошли су до Успенске цркве, где је народ чекао од јутра. У сусрет је изашао клир, на припрати је служена литија и ковчег је унет у храм. Под

сводовима овог великог древног храма чак је било тешко стајати – толико је народа дошло да се опрости.

Тачно у шест почело је бденије уочи празника светог апостола Луке, а по његовом завршетку парастос. Лагано и достојанствено служило је 12 свештеника на челу с владиком Симоном, у свему се осећала огромна љубав и поштовање према покојнику. После парастоса људи су похрлили ка владици, свако се трудио да се прогура и дотакне ковчег преосвећеног, да понесе са собом честицу светости. Јер, сутрадан је био радни дан и нису сви могли да дођу да се опросте од владике.

Храм се није затварао у току ноћи и био је пун. Читано је Јеванђеље, служени су парастоси и литије, а људи су само долазили и долазили. Они који су учествовали у сахрани сећају се да је светитељев ковчег био уредно пресвучен чврстом зеленом тканином. До изношења тела из храма ова тканина је на многим местима била излизана до дрвета – толико је народа било код ковчега.

Ујутру у храму није било гужве. Свештеници су по реду читали Јеванђеље над покојником и његове речи су некако ублажавале жалост због губитка. У 8 ујутру почели су часови. Литургију је без икаквих додатака за покој душе, као што је светитељ и завештао, служио владика Симон. На опело је дошао и надлежни ахријереј архиепископ Онисим (Фестинатов) и пред његов почетак је о почившем изрекао дубоке и топле речи. Говорио је о дражи светле и чисте душе почившег, која сама може да обасја сваком од нас њему непознати загробни пут.

Опело се вршило по монашком чину, без скраћивања. Омиљене владикине речи последњих година биле су из 94. стиха 118. псалма: *Твој јесам аз, спаси мја!* Овај припев се уз прву половину другог дела непорочних чуо и сад. Као што је писао светитељ у свом познатом делу, "ово вишекратно понављање је сведочанство Цркве у име покојника да је хтео, да је свим срцем желео да буде Твој, Божији..."⁸⁵ "Монашки живот је полет ка Богу. Зато код ковчега монаха појање степена, у којима се као у ступњевима описује устремљење верујуће душе ка Богу, душе, у којој постоји непрестана жудња за Богом, која непрестано окреће очи срца ка небу..."⁸⁶ Зато је истинито звучао и уливао се у тужне душе присутних прокимен: Блажен пут в онже идеши днес, брате, јако уготовасја тебје мјесто покоја. **Блажен је пут, на који идеш данас, брате, јер је за тебе спремно место починка.**

Пред појање *Со свјатими упокој "Са светима упокој"* уследиле су речи о почившем, пуне љубави и захвалности које је изговорио бивши ученик владике у Владимирској богословској средњој школи и бивши настојатељ Успенског храма протојереј Алексеј (Громов). Обраћајући се присутнима, свештеник их је позвао да се моле за владика и истовремено је изразио наду у заступништво преосвећеног. Исповеднички живот владике давао је оцу Алексеју право да то каже.

Људи су до гробља долазили препуним тролејбусима, аутобусима, пешице... Православна Русија је на последњи пут испраћала великог архипастира-исповедника.

Владика Симон, отац Јосиф, отац Кирил, владимирски свештеници отац Андреј и отац Николај испратили су владикау до гроба. Овде су одслужили литију и предали тело земљи. Приликом посипања гроба певали су одређени тропар *"Земље зинувши, прими от тебје созданаго рукоју Божијеју"* **"Земљо, зинувши, прими онога који је створен од тебе руком Божијом"** и дирљив завет: *"Духовнију моји братије и спостници, не забудтје мења, јегда молитесја, но зрјашче мој гроб, поминајте моју љубов и молите Христа да учинит дух мој со праведницима."* **"Духовна браћо моја и сапосници, не заборавите ме, кад се молите, већ гледајући мој ковчег, сетите се љубави моје и молите Христа да упокоји мој дух с праведницима."**

Још дуго се народ тискао око гроба. Један од владикиних блиских другова је рекао да је владикина смрт била смрт праведника и да сама његова сахрана, која је прошла без икаквих сметњи и на највишем нивоу (запазите, била је 1962. година – врхунац

⁸⁵ (8). С. 105.

⁸⁶ (8). С. 158.

хрушчовских прогона Цркве, кад су као и почетком 30-их година рушени храмови) сведочи о томе.

Вјечнаја памјат епископу Атанасију!

Због своје скромности владика није желео да има споменик на гробу, није желео да се разликује од других ни после смрти. Међутим, по налогу Његове Светости Патријарха Алексија на његовом гробу је подигнут споменик с великим мермерним крстом и надгробним натписом. То се десило 13. августа 1965. године, уочи празника изношења Часног Дрвета Животворног Крста Господњег. Са временом је подигнута метална ограда с кровом, што је било налик на малу капелу. Овде су свакодневно долазили људи са својим тугама и немоћима, молећи за владикино заступништво и он их није одбијао. Данас људи долазе код њега на друго место и опет добијају оно за шта моле.

Ваистину владика ни после смрти није остављао и не оставља своју децу. Постоје многа сведочанства за ово, она су нашироко позната. Навешћу само два случаја која су се десила на моје очи. Лидија Ивановна Золотов је од детињства имала проблема са зубима. Болели су је често, а одлазак код лекара је представљао муку. Организам није прихватао анестезију и лечење се претварало у мучење. У зиму 1996. године напад је био посебно јак. Видео сам како је сва умотана у шалове седела на столици и љуљала се, ни реч није могла да изустити, само је јечала од боли. У очајању је завапила за помоћ владики. Имала је прстохват земљице с његовог гроба. Узела ју је по надахнућу у току једног од долазака у Владимир. Дакле, промешала је ову земљу у светој водици, испрала је раствором зубе и попила. Бол је одмах престао. Зуби је ни дан-данас не муче.

Почетком 1997. године Валентини Ивановној Золотов је испод десног ока израсла мала кврга која је са временом почела да се повећава. Лекови нису помагали. Неколико дана пре празника Мале Господјине кврга је отекала, појавило се црвенило. На сам празник њена сестра Ана је била у Владимиру, и природно, отишла је на гроб владике. Тамо је откинула зелени листић и ставила га је на саму хумку. Усрдно се помолила: "Владико, ти знаш све нас. Помози Валентини. Толико јој је потребна твоја помоћ." Пред вече је стигла у Петушке. Сестра је одмах ставила листић на квргу и замолила је светитеља да је исцели. Мало је тако држала листић као облогу, иако ју је веома болело. Бол је постепено почео да пролази. Сат времена касније поновила је исто то. Бол се смањио. У току ноћи је привила листић још једном. Ујутру је устала, погледала је у огледало и није могла да поверује очима. Упала је прошла, а сама кврга је у потпуности нестала. Остала је једино мала црвена флека. На ово место је поново привила листић и флека као да је испарила. Било је потребно мање од дана и ноћи за потпуно исцелење.

Сестре Золотов се сећају догађаја који се десио њиховој мајци. "Још док смо живе у истој кући с владиком мама се јако разболела, лежала је, није устајала. А треба рећи да се светитељ веома лепо опходио према нашој мами, увек је био брижан и пажљив. Наравно, видео је њену простодушност, доброту и осетљивост. Келејница Александра Ивановна свраћа код нас, клима главом: зове вас владика. Ми, разуме се, дођосмо. "Да ли то Прасковја Дмитријевна болује?" – "Да, владико." – "Шуро, дај нож," а сам пружа руке према воћки на тањиру. Тог дана му је био имендан и очигледно неко му је из Москве на поклон донео ананас. Ми ово воће не да нисмо пробале, него нисмо никад ни виделе. Одсекао је повелико парче: "Послужите се." Ми, наравно, одмах однесосмо мами. Она поједе парченце и одмах јој је на наше очи било боље. Тако је и рекла: "Донеле сте ми здравље." Није је оставио ни после свог успења. Светитељ је сахрањен 31. октобра, а сутрадан је мама примљена у болницу у Владимиру. Болница се налазила поред гробља. Мама је свих четрдесет дана ишла на владикин гроб, молила се. У болници је тада било врло хладно, грејање је било лоше. Осим тога, безнадежним болесницима нису давали чак ни ћебад, само чаршаве. Сусетка из собе се жали: "Пашо, скроз сам се смрзла. А зар теби није хладно?" – "Па није." И одједном се пробудила, а сусетка јој каже: "Сад ми је јасно зашто ти није хладно. Јуче си заспала, а ја видим: стоји поред кревета седи старчић и покрива те топлим ћебетом." Он јој је помагао и даље. Болест је тешка, други вичу од

боли, траже инјекције. А мама је годину дана живела после тога, није примила ниједну инјекцију, и чак није ни јаукнула."

У првој седмици Великог поста 2000. године ми, неколико поклоника из Москве, на позив својих добрих познаника припремали смо се за причешће у једном од манастира Владимира. Између јутарње и вечерње службе по обичају смо обилазили градске храмове и дивили смо се њиховој лепоти. 14. марта постојала је посебна добра воља Свевешњег. Био је диван сунчан дан, све унаоколо је мирисало на пролеће, и чак ни лаки мраз није задржавао капи. Сунце је обасјавало леденице одражавало се на плавим сметовима, бацало је сјај, разливало се унаоколо, и у ваздуху се осећала радост живота. Чак су и врапци жмурили од задовољства.

У духовном одушевљењу смо посетили Спаску цркву, која је саграђена на месту храма из XII века. Ово место у оквиру древног Владимира господари над поплавним земљиштем Кљазме. Управо овде је било двориште светог благоверног кнеза Андреја Богољупског, и није чудо што се одавде с високе обале пружа диван поглед на цело поплавно земљиште и муромску страну на супротној обали, на удаљену, плавом измаглицом покривену шуму. Није чудно било ни друго. Ово древно место руских светаца нас је довело код владике Атанасија.

Дочекао нас је старешина отац Георгије (Горбачук). Служба се одавно завршила, у цркви није било више никога и он је могао лагано да нам исприча славну историју храма пре револуције, горку, - болшевичког скрнављења, и неизрециво тешку – препорода. Много снаге је подвижник-свештеник уложио у обнављање цркве. На крају наше беседе у храму појавила се сувоњава старица. Она је топло поздравила јеромонаха Атанасија (Селичева)⁸⁷ који је пратио нашу групу, и некако се лако укључила у разговор. То је била Нина Сергејевна Фиолетов. Тада је, у својих 88 година још увек редовно служила као чтец и била на другим послушањима. Сад је остала вероватно једина особа која је блиско познавала епископа Атанасија и која је до краја његових дана била поред њега.⁸⁸ Кад се разговор повео о предстојећем прослављању владике Нина Сергејевна је приметила да јој је пред саму своју смрт, односно пре 41 године отац Јеракс рекао да ће доживети време кад владика Атанасије постане Владимирски. Међутим, владика је остајао епископ Ковровски до саме своје смрти 1962. године није било никаквих промена. Речи јеромонаха-исповедника су постале јасне тек сад. Он је духовним очима видео прослављење светитеља, али је то ставио до знања на такав начин да бисмо га схватили тек кад за то дође време.

И ово време је наступило. У суботу 19. августа 2000. године, од раног јутра празника Преображења Господњег од цркава и манастира су кренуле литије из целе Москве према храму Христа Спаситеља. На њиховом челу је било свештенство; барјаци су се њихали на слабом ветру, људи су носили иконе на везеним убрусима, осећала се необичност тренутка. Ускоро је храм Христа Спаситеља био окружен шареним морем, а изнад њега су златне главе светлוצале испод сунца, лебделе су на плавом небу, узносиле су се на горе. Све околне улице биле су преплављене народом; људи су покушавали да макар баце поглед на ову дивоту, многи су подизали децу како би она у будућност са собом понела свечаност тренутка.

У 8 сати 30 минута почео је чин великог освећења. У храму је било преко 10 хиљада људи, на солији су високи гости, међу њима су првојерарси других Цркава. Огроман хор од одабраних појаца: у предивној акустици чинило се да трепери негде горе, у небеској висини храма. Службу је предводио сам Патријарх, тог дана се лоше осећао, глас га је с времена на време издавао, али је Свјатејши стајао до краја. После је служена прва Света литургија и обављено је освештање плодова које је одређено за тај дан. Служба запањујуће лепоте је овог великог дана у храму трајала око седам сати.

⁸⁷ Сад је игуман Атанасије настојатељ Архангелског манастира у граду Јурјеву-Пољском.

⁸⁸ Починула је 13. септембра 2004. г. Читаоче, помоли се за слушкињу Божију Нину.

20. августа после Свете литургије одржан је чин канонизације новомученика и исповедника руских – прва је била царска породица. Високопреосвећени митрополит Јувеналије је разговетно помињао имена нових светаца. Многи су за нас већ били свети, већ смо им се одавно обраћали за помоћ и добијали је. Чин прослављења је изванредан свечани акт који је ставио тачку на сумње малобројних и давао право да се обављају одређене службе. Данас се с пуним правом молимо владика Атанасију – назван је свецем и сад га поштује цела Црква. Можда је отац Јеракс имао у виду управо овај догађај кад је предсказао свечани улазак владике Атанасија у Владимир са славом на белом коњу.

Велики догађаји су се десили у току ова два дана. Русија је обновила свој главни храм, на изванредан начин је принела покајање због предавања Божјих помазаника у руке ђавољих целата и оценила је подвиг својих мученика и исповедника. Она сад може да моли Бога за помоћ на путу препорода. И у овоме ће јој огромну помоћ пружити руски свецери, за које је наш светитељ Атанасије саставио службу с таквом љубављу.

Обретење моштију светитеља заказано је за 14. октобар, на празник Покрова после литургије. И у овоме је опет било чудо.

Још пре неколико година сазнао сам за један догађај, али ниједан човек, који је знао за њега, укључујући и мене, није могао да претпостави колики је његов истински значај. У Ањину живи рођака епископа Атанасија, Надежда Павловна Антипенко. Њена бака по оцу, Олга Андрејевна, била је рођена сестра Матроне Андрејевне. Надежда Павловна је одржавала тесну везу с владиком, јер од Ањина до Петушака има свега неколико километара. Наравно, била је и на сахрани. И ево, пре неколико година, кад је Надежда Павловна већ зашла у дубоку старост, у сну јој се јавио светитељ и рекао је: "Дођи код мене у суботу у 12 сати. Чекаћу те." Блиским је сан протумачила једноставно, каже, ускоро ће умрети, али смрт није долазила. Старица је наставила да живи, премда и тешко, практично је сама: њен син, отац Владимир, свештеник Леоновске цркве је трагично погинуо 1974. године, за шта су били директно криви неки петушкински руководиоци, такорећи локална елита. Све ово време подршку и пажњу Надежни Павловној су пружале сестре Золотов. Уз њихову помоћ она је сваке године на имендан заједно с парохијанима Свето-Успенског храма одлазила у Владимир на гроб владике. И на обретење моштију су је они позвали. Само путовање је такође било чудо, пошто је сваког тренутка било на ивици да се изјалови. И ево, 14. октобра по милости Божијој Надежда Павловна се нашла на свега неколико корака од отвореног гроба и могла је својим очима да види остатке рођеног и свима нама драгог човека. Управо тада се сетила сна пошто је 14. октобар 2000. године падао у суботу и рад на подизању моштију је почео у 12 сати.

Око седам сати настављено је подизање. Опрезно и лагано су распоређиване кости које су се на белој подлози стола имале мат боју, која се преливала као тамни восак и потврђивале истину: по сведочанству Атонаца који на Светој Гори сваке године премештају из гроба у гробницу остатке браће манастира кад за то дође време, воштана боја говори о светости монаха.

За време вечерњег богослужења у гробљанској цркви кнеза Владимира које је служио високопреосвећени Евлогије, архиепископ Владимирски и Суздаљски, изашли су до места погребња епископа Атанасија. Тамо је одслужен полијелеј, и затим су свете мошти за време величања светитеља које је певао монашки хор свечано пренете у храм. Присутни су овде први пут могли да целивају светињу и да јој се поклоне.

Следећег дана, 15. октобра, у недељу, на Светој литургији, коју је служио сам надлежни архијереј, одслужен је молебан светитељу и затим литија с моштима око храма. Владика је опет с нама, али је по милости Божијој постао ближи и приступачнији.

Следећих дана и ја сам дошао на ред за лични сусрет с чудом. Убрзо после путовања у Владимир заболело ме је колена. Отекло је и поцрвенело. Сваки покрет приликом савијања ноге изазивао је бол. Познаници су ми предлагали много рецепата, по њиховом мишљењу ефикасних, али никакве облоге и масти нису решавале проблем. Колена ме је и даље болело. 22. октобра после недељне литургије требало је да посетимо

једну кућу где се читао рукопис моје књиге "Петушки обећани" због прецизирања и провере чињеница. Тамо ме је довезао свештеник, у колима се налазио још један јереј. Са сажаљењем су гледали како сам јечећи и мрштећи се читав минут излазио из кола.

У кући се разговор углавном водио о владика, о томе да се сачувао део одјејанија епископа, да нису иструлили дрвена изрезбарена панагија и крстови, напрсни и за параман. На крају разговора љубазни домаћини су изнели драгоцену светињу – земљу из гроба светитеља, која је ископана за време обретења моштију, као и честице дрвета од ковчега и дали ми да их мало држим у рукама. То су били благодатни тренуци.

Док сам путовао кући глава ми је била пуна мисли о рукопису, на колени сам и заборавио, и оно ме није подсећало на себе. Тек кад сам пришао капији куће одједном сам открио да се моја нога савија и да бола нема. На трем сам се лако попео – бола опет није било. Код куће сам сео и устао неколико пута, све је било у реду и тек тада сам схватио да је владика показао милост према мени, по његовим молитвама догодило се потпуно исцелење.

А светитељ Атанасије наставља да дели своју наклоност свима онима који од њега траже заштиту, јер он је и сад увек с нама. 25. октобра на бденију уочи Иверске иконе Мајке Божије у Свето-Успенском храму у Петушким био је изложен ковчежић необичне лепоте, а њему су се налазили делови моштију епископа. Парохијани су већ знали да су они намењени храму у име светитеља Атанасија, за који је свечано полагање темеља планирано следећег дана. Бденије је такође имало везе с владиком, јер управо на тај дан пре 88 година примио постриг с именом Атанасије.

После Свете литургије и молебана који је предводио надлежни архијереј, владика Евлогије, мошти су у литији однете до места постављања темеља за храм. То је био изузетан догађај, 26. октобар је ушао у историју града Петушки. Никад раније није било сличне процесии улицама града – испред су ношени свети крст, иконе и барјаци, мноштво јереја, свештеници су по двојица у реду брижљиво носили светињу. Иза ковчежића је ишао високопреосвећени Евлогије, епископ Владимирски и Суздаљски, даље – хор монахиња Вавдењског манастира и парохијани храма. Време нас је такође послужило, претходног дана је била прогнозирана киша, небо се наоблачило, али киша није падала и премда је повремено било налета ветра, имали смо осећај да идемо неким посебним ходником, тихим и светлим.

Свечана процесиија је ишла према железничкој станици. Овде је пре револуције био дрвени храм. Његова судбина је била обична – он је разорен, срушен и свето место је дуго стајало у "мрскости запуштености". Међутим, нашао се добротинитељ, наизглед обичан предузимач, али је у ствари диван човек. Сва своја слободна средства он не троши на јахте, кола и модерна места за одмор, не банчи у ресторанима, не коцка се у казинима – из рушевина обнавља православне храмове. Већ неколико цркава у централним областима сија у својој првосазданој лепоти и служитељима је обезбеђено све што им је неопходно. Нажалост, не могу да наведем његово име, молио је да се не објављује. Добротинитељ је родом из Петушака, али ради у Москви, његови отац и бака који су још живи лично су познавали владика. Добротинитељ је маштао да у Петушким сагради нови храм и место је благовремено изабрао. Кад се појавила реална могућност за изградњу обратио се за благослов надлежном архијереју, то се десило 10. фебруара 2000. године. Високопреосвећени Евлогије, архиепископ Владимирски и Суздаљски одобрио је ову лепу намеру и премда је прослављање владике тек било у припреми неочекивано за присутне предложио је да се храм подигне у име светитеља Атанасија и на радост свих одмах је благословио градњу. По милости Божијој, имао сам среће да присуствујем овом великом догађају.

Идеја изградње храма наишла је на подршку градских власти, као и железничара којима припада парцела, зато су документа завршена релативно брзо. Почело је рашчишћавање парцеле, до јесени су већ обављени припремни радови на темељу, стајала је капела, градила се кућа за свештеника. Ево, овамо је и кренула литија.

На парцели је владика Евлогије служио одређену службу и освештао је камен-темељац, он је уграђен у темељ олтара. Тамо где треба да стоји престо подигнут је крст. Од тада је он освећивао изградњу.

Високопреосвећени Евлогије је освештао капелу у име Иверске иконе Мајке Божије. Овде је до изградње храма требало да се чува ковчежић с делом моштију светитеља. Сад су ту могли да долазе верници са својим тугама и да моле владикино заступништво.

Дан 26. октобар 2000. године био је посебан, не само за Петушке, већ и за сву православну Русију. Положен је темељ за први и засад једини храм у име Светитеља Атанасија, епископа Ковровског – молитвеника за земљу Руску.

Прошло је мање од две године, и ево, на Божић, 7. јануара 2002. године у новом храму је одржана прва служба. Трбало је видети како су се парохијани радовали овом дуго очекиваном догађају. Претходног дана су из капеле пренели иконе и сасуде, ставили давно купљене свећњаке, и пажљиво на припремљено место сместили ковчежић с моштима светитеља Атанасија.

Грејања још нема, кроз пукотине прозора и врата дува ветар, два огромна калорифера избацују топао ваздух, али не могу да загреју просторију. Међутим, то не смета парохијанима. Након службе настојатељ отац Атанасије је приметио да су храм грејала људска срца. После тесне капеле дрвена црква је изгледала као велики храм. У њој се лако дише, размишља и моли.

Храм у име Светитеља Атанасија, епископа Ковровског је јединствен још и по томе што се с њим под истим кровом налазе учионице православне гимназије светог Атанасија. Засад се овде школују само малобројни срећници, али ће убрзо и они почети да сеју семена вере Христове и верности Православљу.

За само месец дана, 10. фебруара 2002. године, на дан спомена Сабора новомученика и исповедника Руских десио се још један значајан догађај – на куполу је подигнут крст. Сад он блиста изнад храма, закршта околину, зове људе и привлачи их.

Тачно две године после постављања темеља, на Иверску икону Богородице, 26. октобра 2002. године Патријарашки Егзарх целе Белорусије митрополит Мински и Слуцки Филарет и архиепископ Владимирски и Суздаљски Евлогије су у саслуживању многих јереја служили велико освећење храма поставивши још један знак на путу поштовања светитеља Атанасија.

Песник Димитрије Кантов је овај догађај обележио стиховима:

Светац, чије име носи храм,
Који смо данас осветили,
Пола је живота, као што знамо,
Провео у прогонствима или
Вођен из затвора у затвор,
У вагонима прљавим – а на крају
И храм, који је посвећен њему,
Стоји опет покрај пута,
Једноставну откривајући суштину:
Ма како тешким и тесним
Да нам се чини пут,
Он нас води ка добрима небеским.

У исто то време, 2000. године, после Петушака грандиозна литија је посетила и град Владимир. То се десило 29. октобра, кад је у рано јутро преко хиљаду верника уз звоњаву звона покретног звоника од цркве кнеза Владимира кренуло према манастиру Рођења Пресвете Богородице. Јереји су пажљиво носили мошти светитеља, а за њима су ишли највиши јерарси Цркве – високопреосвећени Николај, митрополит Нижње-Новгородски и Арзамаски, Симон, митрополит Рјазански и Касимовски, Евлогије,

архиепископ Владимирски и Суздаљски. Пратио их је клир епархије, а монашки хор је истицао величанственост тренутка.

Свечаности су настављене у храму Христовог Рођења. Овде је служена саборна служба свецима владимирске земље, који су канонизовани на Јубиларном Архијерејском Сабору Руске Православне Цркве који је одржан од 13. до 16. августа 2000. године, - светитељу Атанасију, светом праведном протојереју Петру Великодворском и преподобном Алексију Зосимовском.

Од тада се кивот с моштима светитеља налазио у храму Христовог Рођења, али су 21. септембра 2004. године мошти свечано пренете у нови храм Рођења Пресвете Богородице, који је саграђен на месту срушеног. По завршетку радова на поправци 26. априла 2005. године вратиле су се у храм Христовог Рођења. Мошти почивају у одјејанију самог светитеља. Ово одјејаније је својевремено на чување владике Евлогију предао архимандрит Инокентије (Просвирин) убрзо после постављења епископа (тада још епископа) на Владимирску катедру. После обретења моштију надлежни архијереј је благословио да се на њих стави управо ово скромно, али нама посебно драго одјејаније. Сад сви "уморни и обременени" могу да дођу овамо, с вером и љубављу молећи заступништво светитеља пред Свевишњим. Верујемо да је наш владика код самог Престола. Загледајте се пажљиво у икону Новомученика и Исповедника Руских. На Сабору сруских светаца код Престола стоји свети Патријарх Тихон, поред њега је митрополит Кирил и следећи је епископ Атанасије. Приметимо, он је у првом реду и други је од патријарха-исповедника, што није нимало случајно То је оцена целог живота светитеља, његовог огромног доприноса делу Божијем на земљи. Није случајно старац Зиновије, будући схимитрополит Тетрицкаројски рекао о владики још за његовог живота: "Он је један од великих људи. Оваквих људи више нема."

Сад је преостало последње питање које захтева разматрање: зашто је владика последње године провео у Петушкима? На ово питање не можемо да одговоримо прецизно, јер све су путеви Господњи, али неке претпоставке ћемо ипак навести. Сад се с висине протеклих година појављују одређене контуре дивног дела, сабраног од тачака највише духовне концентрације, као катализатора будућег духовног препорода Русије, који личе на небеске системе са својим сунцима и планетама. Узмите Вирицу. Јарко светило, старац јеросхимонах Серафим, који је сад такође прослављен у збору светаца и цели патерик око њега. Тако је и с Петушкима. Овде су се налазили исповедници Христове вере епископ Атанасије, последњи монаси Зосимове пустиње архимандрит Исидор,⁸⁹ игуман Платон,⁹⁰ монахиње. Сви су они сијали и увлачили у своју орбиту стално нове и нове људе. Чак и кад су отишли из земаљског живота свеједно су зрачили светлост. Ова светила неког система расута су по Русији и на изванредан начин чине костур, ослонац нове државе, која ће се једном као блудни син вратити Оцу и заридати на Његовим грудима због својих грехова, и добити опроштај и поново ће бити обучена у прву, блиставу одећу, која ће доликовати свечаности овог сусрета.

Господ је владики после тридесетогодишње буре послао Петушке, тихо пристаниште, да би људи могли да га посећују и долазе у додир са светошћу. Јер они нису тако далеко од Москве и до њих се могло доћи за један дан – недељом.

Господ је Петушке вероватно изабрао још и зато да владика за нас не би био само сверуски, већ, како је пред смрт приметио јеромонах Јеракс, владимирски.

⁸⁹ Иван Герасимович Скачков (1883-1959.) – монах Зосимове пустиње. Од 1933. до 1936. године био је у прогонству, касније је служио у храмовима у Подмосковљу. Неколико пута су му власти забрањивале да служи. 1950.г. је послат у прогонство у Петушке. Постоје сведочанства о чудотворству архимандрита, о његовој прозорљивости.

⁹⁰ Петар Степанович Климов (1877-1966.) – један од последњих монаха Зосимове пустиње. Од 1935. до 1938. био је у прогонству Последњих година живео је у граду Петушки у Владимирској области. Постоје сведочанства о чудотворству игумана и његовој прозорљивости.

Овде је Господ омогућио владики да заврши свој вољени рад, да закључи свој исповеднички живот и остави нам драгоцену наследство богословских радова, иако је за нас главни пример величине несаломивог духа.

Провиђење Господње било је то што је Помесни Сабор 1918. године обновио службу Свим светима, који су у земљи руској заблистали. У мрачним годинама прогона вере она није отишла у небиће. Служба је горела у срцу свог творца – великог подвижника нашег времена светитеља Атанасија. Он нам ју је оставио у свој велелепности и лепоти, да бисмо могли да се обратимо нашим небеским заштитницима, Божанском пуку с великом молбом за заштиту наше отаџбине и помоћ отаџбини.

У служби Свим светима који су у земљи руској заблистали постоје следећи поетски редови: *Ношчној тамје огустјевајушчеј, умножајетсја звјездниј бљеск, и к тому очи заблуждших радостно возводјатсја. Тако и умножившејсја на земље грјеховној тамје, возведем очи наши горе, братије, и сијаније духовних звјезд, земљу нашу озарјајуших, узрјевше, к Небесном Отечеству потичимсја, јегоже да не лиши Господ нас, грјешних, молитвами свјатих Својих.* "Кад се згусне ноћна тама, појачава се звезда сјај, и у њега погледи заблуделих радостно бивају уперени. Тако, и сад, кад се на земљи умножила греховна тама, уперимо погледе наше горе, браћо, и видећи сјај духовних звезда, које обасјавају земљу, похитајмо ка Небеској Отаџбини, које нека нас не лиши Господ, по молитвама светих Својих."

Међу расутих брилијантима небеских светила која привлаче блиста и јарка духовна звезда епископа Атанасија. Она нам указује пут ка Небеској Отаџбини.

Владика Атанасије у наследство није оставио само изузетно узвишен пример чврстине духа и борбе за православну веру. Он нам је показао пут уједињења свих руских православца кроз молитву руским свецима. Посебно треба да запамтимо његов позив: *"Рус Свјатаја! Храни вјеру православнују! В њејже тебје утвржденије!", "Русијо Света! Чувај веру православну! Она је твоје утврђење!"* да га делима потврђујемо како бисмо се чистим срцем обраћали Свевишњем и добијали награду. Нека нас све Господ чува у добрим делима и да нам по истини нашој.

Свети владико! Сећамо те се, чувамо те у свом срцу, као и све руске свеце, за чије прослављање си се ти толико залагао.

Светитељу оче Атанасије, моли Бога за нас! Слава Оцу и Сину и Свјатому Духу, ниње и присно и во вјеки вјеков! Амин.

Господи Свјатиј, в Вишњих живиј и всевидјашчим Твојим оком призирај на всју твар, Тебје приклоњајем вију души и тјелесе и Тебје молимсја, Свјатиј свјатих: прости руку Твоју невидимују от свјатаго жилишча Твојего, и благослови всја ни, и прости нам всјакоје согрјешеније, вољноје и невољноје, словом или дјелом. Даруј нам, Господи, умиленије, даруј слези духовнија от души, во очишченије многих наших грјехов, даруј велију Твоју милост на мир Твој и на ни недостојнија раби Твоја. Јако благословено и препрослављено јест имја Твоје, Оца и Сина, и Свјатаго Духа, ниње и присно и во вјеки вјеков. Амин.

"Господе Свети, Који на висини живиш и Који свевидећим оком Твојим гледаш сву твар, пред Тобом повијамо врат душа и тела и Теби се молимо, Најсветији над светима: прости руку Твоју невидљиву од светог обитавалишта Твог и благослови све нас, и опрости нам свако сагрешење, учињено хотимично или нехотице, речју или делом. Даруј нам, Господе, умилење, даруј сузе духовне од срца, ради очишћења многих наших грехова, даруј велику Твоју милост свету Твом и нама, недостојним слугама Твојим. Јер је благословено и препрослављено име Твоје, Оца и Сина и Светога Духа, сада и увек и у векове векова. Амин."

1. Архив Владимирске епархије, фонд епископа Атанасија (Сахарова).
2. Молитва ће нас све спасити: Материјал за животопис светитеља Атанасија, епископа Ковровског / Православни Свето-Тихоновски Богословски институт. М., 2000.
3. *Сахаров С.* Расположење верујуће душе по Посном Триоду / Новоспаски манастир. М., 1997.
4. *Атанасије (Сахаров), еп.* О празнику Свих светих, који су у земљи руској заблистали, и о служби на овај празник / Руски православни универзитет апостола Јована Богослова. Науч. зап. Изд. 1. М., 1995.
5. *Косик О.* Из историје Владимирске епархије (1917-1923.//Богословски зборник. Изд. VI. М.: ПСТБИ, 2000.
6. *Фудељ С.* Сећања // Нови мир. 1991. бр. 4.
7. *Лозина-Лозински В., прот.* Из Соловјецких свезака / Руски православни универзитет апостола Јована Богослова. Научн. зап. Изд. 1. М., 1995.
8. *Атанасије (Сахаров), еп.* О помињању покојника по уставу Православне Цркве. СПб.: Сатис, 1995.
9. Актови Његове Светости Тихона, Патријарха Московског и целе Русије, каснија документа и преписка о канонској наследности највише црквене власти. 1917-1943.г. / Православни Свето-Тихоновски Богословски институт. М., 1994.
10. Сабрана писма светитеља Атанасија (Сахарова), епископа Ковровског, исповедника и песника. М.: Изд. Московског Сретенског манастира, 2001.
11. Служба Свим светима који су у земљи руској заблистали / Саст. епископ Ковровски Атанасије (Сахаров); Православни Свето-Тихоновски Богословски институт. М., 1995.